

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Μέθοδοι Έρευνας

Ενότητα 2.4: Η δόμηση του μοντέλου ανάλυσης

Βύρων Κοτζαμάνης

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας & Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Εισαγωγή (1)

Η φάση αυτή αποτελεί τον συνδυαστικό κρίκο ανάμεσα στη προβληματική που έχει ήδη επιλέξει ο ερευνητής και στις επόμενες φάσεις "εκτέλεσης" του ερευνητικού έργου. Είναι η "κωδικοποίηση" των νέων ιδεών και προοπτικών/προβληματικής που έχει επιλέξει με *τέτοιο τρόπο* που να τις καθιστά ικανές να τον οδηγήσουν χωρίς δυσκολίες στη συστηματική συλλογή των δεδομένων/παρατηρήσεων που του χρειάζονται για την έρευνά του.

Πώς όμως -σχηματικά- δομείται το μοντέλο ανάλυσης και ποια τα βασικά χαρακτηριστικά του;

Εισαγωγή (2)

Ένα μοντέλο ανάλυσης, αναγκαία προϋπόθεση για τη πραγμάτωση μιας έρευνας, συντίθεται από δύο στοιχεία:

α) τις έννοιες-κλειδιά (concepts) και

β) τις υποθέσεις εργασίας.

Τα στοιχεία αυτά συνδυάζονται και συνθέτουν ένα πλαίσιο που οφείλει να χαρακτηρίζεται από εσωτερική συνοχή και σαφήνεια.

Χωρίς το πλαίσιο αυτό οποιαδήποτε έρευνα θα "διαχυθεί" και ο ερευνητής ουδέποτε θα επιτύχει να δομήσει την εργασία του.

Εισαγωγή (3)

Συνήθως, το μοντέλο ανάλυσης εμπεριέχει περιορισμένο αριθμό βασικών *υποθέσεων* και *εννοιών-κλειδιών* και ακόμα συχνότερα, διαπιστώνουμε την ύπαρξη μιας *κεντρικής υπόθεσης* εργασίας σε αντιστοιχία πάντα με το κεντρικό αρχικά διατυπωθέν ερώτημα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι αποκλείεται η ύπαρξη, και συνήθως επιβάλλεται, συμπληρωματικών υποθέσεων και εννοιολογικών εργαλείων (concepts).

Εν τούτοις, βασικός στόχος πρέπει να είναι, παράλληλα με τη διεύρυνση του "πλούτου" της σκέψης (αφού η συρρίκνωσή της σε άκρως δεσμευτικά πλαίσια περιορίζει τις επιλογές μας) και την επισήμανση των διαφόρων "αποχρώσεων" της, η *διαφύλαξη της ενότητας της ερευνητικής εργασίας* αποφεύγοντας την πολυδιάσπασή της (αποφεύγοντας δηλ. να αναζητήσουμε απαντήσεις σε όλες τις υποπεριπτώσεις των υποπεριπτώσεων).

Εισαγωγή (4)

Τέλος, θα πρέπει να προσδιορίζονται τα βασικά συστατικά εννοιολογικά εργαλεία τα οποία συνθέτουν το μοντέλο ανάλυσής και τα οποία ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος να χρησιμοποιήσει στην εργασία του.

Τα εργαλεία αυτά αποτελούν το "γλωσσάρι" των κοινωνικών επιστημών, την ορολογία της κάθε επιστήμης.

Οφείλει επομένως ο ερευνητής την κατάλληλη στιγμή, όταν τα χρησιμοποιήσει για πρώτη φορά στην εργασία του, στην περίπτωση που ο ορισμός που δίδει ο ίδιος διαφοροποιείται από τον "συνήθη", να τον προσδιορίσει σαφώς προς αποφυγή συγχύσεων.

Εισαγωγή (5)

Ας δούμε όμως όλα τα προαναφερθέντα μέσα από το ένα κλασικό παράδειγμα, τη μελέτη του *E. Durkheim* για την αυτοκτονία.

i) Ο *Durkheim* διατυπώνει αρχικά το κεντρικό του ερώτημα: ποιές οι αιτίες του φαινομένου αυτοκτονία;

ii) Μετά από την διερευνητική φάση και τη φάση ανάπτυξης της προβληματικής, θεωρώντας ότι το φαινόμενο "αυτοκτονία" είναι άμεσα συνδεδεμένο με τις λειτουργίες της κοινωνίας/ών, ο *Durkheim* θα προχωρήσει στην αναζήτηση των κοινωνικών αιτίων της αυτοκτονίας.

Εισαγωγή (6)

iii) Η διατύπωση των κεντρικών υποθέσεων και βασικών εννοιολογικών εργαλείων: Η ένταση του φαινομένου αυτοκτονία (ποσοστό αυτοκτονίας θεωρούμενης ως "κοινωνικό" γεγονός/φαινόμενο) συνδέεται με το βαθμό της κοινωνικής συνοχής στις εξεταζόμενες κοινωνίες (βασική υπόθεση). Απαιτείται επομένως ο ορισμός των εννοιών: "αυτοκτονία" και "ποσοστό αυτοκτονίας ως κοινωνικό φαινόμενο".

Ο σαφής ορισμός των εννοιολογικών εργαλείων που υιοθετεί (επάγωγο της κεντρικής ιδέας του Durkheim για τη κοινωνική διάσταση του φαινομένου σε αντιδιαστολή με άλλες προσεγγίσεις) σε συνδυασμό με τη διατύπωση της κεντρικής του υπόθεσης, θα τον προσανατολίσουν στην επιλογή των αναγκαίων στατιστικών δεδομένων και στην ανάλυση τους, που θα του επιτρέψει στη συνέχεια να ελέγξει, τροποποιήσει, επανεξετάσει και εμβαθύνει την κεντρική υπόθεση εργασίας του.

Η υπόθεση εργασίας/έρευνας που θέτει επομένως είναι προς το παρόν, μια πρόταση, που πιστεύει/θεωρεί ότι θα του επιτρέψει να δώσει ικανοποιητικές απαντήσεις στο αρχικό του ερώτημα: συνιστά μια προσωρινή, συνοπτική απάντηση (υπό έλεγχο) στο ερώτημά του .

Εισαγωγή (7)

Διαπιστώνουμε παράλληλα ότι αφ' ενός μεν οι έννοιες-κλειδιά που έχει σαφώς ορίσει και που θα του επιτρέψουν να "νομιμοποιήσει" το εγχείρημα της συγκριτικής εξέτασης του φαινομένου σε διαφορετικές χώρες με την επιλεκτική συλλογή δεδομένων, έχουν ορισμένες βασικές ιδιότητες: αποκρυσταλλώνουν αφ' ενός την αρχική θεωρητική του σύλληψη (προβληματική), είναι συμπληρωματικές οι μεν ως προς τις δε και λειτουργικές, αφ' ετέρου δε, διαπλέκονται με τη κεντρική του υπόθεση, η οποία θέτει τη σχέση ανάμεσα στα "κοινωνικά ποσοστά αυτοκτονίας" και τη "κοινωνική συνοχή".

Η έννοια αυτή όμως δεν έχει ακόμη αποσαφηνισθεί, ορισθεί, οριοθετηθεί, και επομένως δεν επιτρέπει τη συλλογή/ επιλογή της μιας ή της άλλης ομάδας δεδομένων που θα του δώσουν τη δυνατότητα να ελέγξει το βάσιμο της κεντρικής υπόθεσής του.

Οφείλει επομένως, για να προχωρήσει να την αποσαφηνίσει/ορίσει, να προσδιορίσει τις διαστάσεις της.

Εισαγωγή (8)

Ο βαθμός συνοχής μιας κοινωνίας, μπορεί να προσεγγισθεί κάτω από διαφορετικές οπτικές γωνίες και να "μετρηθεί" με βάση πολλαπλά κριτήρια.

Ο *Durkheim* είναι υποχρεωμένος να επιλέξει και να αιτιολογήσει την επιλογή του: Η θρησκεία ως βασική συνισταμένη της κοινωνικής συνοχής στην Ευρώπη του 19ου αιώνα, θεωρείται από τον *Durkheim* ως η βασική "διάσταση" της κοινωνικής συνοχής (και δευτερευόντως η οικογένεια).

Επιλέγοντας την διάσταση "θρησκεία", οφείλει να προσμετρήσει το "βαθμό" κοινωνικής συνοχής βάσει κάποιων δεικτών.

Εισαγωγή (9)

Κατά τον Durkheim η σπουδαιότητα/ένταση της "αλληλεγγύης" ή του "ατομικισμού" των πιστών εκφράζονται, αντικατοπτρίζονται από το ειδικό βάρος του κλήρου, από το θεσμοθετημένο ή μη χαρακτήρα πλήθους θρησκευτικών οδηγιών/κανόνων, από την επιρροή της θρησκείας στη καθημερινή ζωή, από την συμμετοχή σε πληθώρα θρησκευτικών τελετών και τέλος, (το σημαντικότερο πιθανόν) από τη θέση που κατέχει σε κάθε θρησκεία η δυνατότητα "ελεύθερης" εξέτασης των αρχών/δογμάτων της ("libre examen").

Αυτοί επομένως είναι και οι βασικοί "δείκτες" που εκφράζουν το βαθμό της θρησκευτικής συνοχής, και κατ' επέκταση, της κοινωνικής συνοχής. Επομένως, ολοκληρώνοντας την δόμηση του μοντέλου ανάλυσής του, ο Durkheim μπορεί να προχωρήσει στην επόμενη φάση, στη συλλογή δεδομένων και πληροφοριών δύο τύπων: αυτών που αναφέρονται στην "θρησκευτική συνοχή" και αυτών που αναφέρονται στην αυτοκτονία ως "κοινωνικό γεγονός".

Στη συνέχεια, θα τα αντιπαραθέσει, για να ελέγξει το βάσιμο της υπόθεσής του.

Εισαγωγή (10)

Η κεντρική υπόθεσή επομένως του *Durkheim*, συνίσταται, όπως έχουμε ήδη αναφέρει στη συσχέτιση δύο βασικών εννοιών ("κοινωνική συνοχή" και "αυτοκτονία ως έκφραση ενός κοινωνικού φαινομένου").

Η υπόθεση αυτή είναι δυνατόν να ελεγχθεί, στη βάση σαφών δεικτών που απορρέουν/ εκφράζουν/ αντικατοπτρίζουν τα δύο εννοιολογικά του εργαλεία.

Οι δείκτες αυτοί θα του επιτρέπουν χωρίς δυσκολία, να επιλέξει εκείνα τα δεδομένα που απαιτείται να συλλεχθούν.

Η συλλογή τους θα επιτρέψει την επαλήθευση ή μη της αρχικής κεντρικής υπόθεσης (και ενδεχομένως των πιθανών αναγκαίων τροποποιήσεών της) και συγκεκριμένα: *τα ποσοστά αυτοκτονίας αυξάνονται ή μειώνονται αναλόγως του βαθμού κοινωνικής συνοχής;* (η αυτοκτονία στη συγκεκριμένη περίπτωση ορίζεται ως εξαρτημένη μεταβλητή).

Εισαγωγή (11)

Η μελέτη της εργασίας του *Durkheim* θα μας επιτρέψει να διαπιστώσουμε ότι στη συνέχεια ο καινοτόμος αυτός κοινωνιολόγος διατυπώνει συμπληρωματικές υποθέσεις.

Εκτός της "εγωιστικής αυτοκτονίας" (που χαρακτηρίζεται από τη πρότερα εκτενώς αναφερθείσα σχέση), θέτει και την "αλτρουιστική αυτοκτονία" και την "ανομική αυτοκτονία", και δομεί κατ' επέκταση ένα συνθετότερο πλαίσιο/μοντέλο ανάλυσης, που εμπεριέχει πλέον της μιας υποθέσεις.

Η δόμηση ενός μοντέλου ανάλυσης: οι προτεραιότητες

Όπως έχει ήδη διαφανεί, το μοντέλο ανάλυσης εκκολάπτεται στη διερευνητική φάση και σε μεγάλο βαθμό η "επιτυχής" του δόμηση είναι άμεση συνάρτηση των αναγνώσεων και της εμβάθυνσης του αντικειμένου από τον ερευνητή που του επιτρέπουν προοδευτικά να συγκεκριμενοποιήσει τη προβληματική του και να διατυπώσει αδρά τις πρώτες υποθέσεις, να αποσαφηνίσει τα εννοιολογικά του εργαλεία.

Τα δύο αυτά στοιχεία συνθέτουν, όπως είδαμε από τα παραδείγματα και το "μοντέλο" ανάλυσης.

Προκύπτουν όμως δύο βασικά ερωτήματα: στη δόμηση του μοντέλου ανάλυσης θα προτάξουμε τις υποθέσεις έναντι των εννοιολογικών εργαλείων ή το αντίστροφο, θα ακολουθήσουμε την απαγωγική ή την επαγωγική διαδρομή και τέλος, εάν οι υποθέσεις που έχουμε διατυπώσει, ακολουθώντας τον ένα ή τον άλλο δρόμο, ελεγχθούν και "επαληθευθούν" από τα εμπειρικά στοιχεία που θα συλλέξουμε, μπορούν να θεωρηθούν ως απολύτως και τελεσίδικα "αληθείς";

Ας εξετάσουμε τα παρακάτω ερωτήματα ένα προς ένα:

Η δόμηση/διατύπωση των εννοιών-κλειδιών (concepts) (1)

Η εργασία στη φάση αυτή συνίσταται στον προσδιορισμό, ορισμό, οριοθέτηση αφηρημένων εννοιών, νοητικών κατασκευασμάτων που στοχεύουν να αποδώσουν το "υπαρκτό" και επομένως -και αναπόφευκτα- τις πλευρές εκείνες της συγκεκριμένης πραγματικότητας που διερευνούμε (αυτοκτονία, σχολική αποτυχία, μετανάστευση, παραβατικότητα...κλπ) και που ο ερευνητής θεωρεί καθοριστικές κάτω από την οπτική γωνία που έχει επιλέξει.

Η δόμηση ενός εννοιολογικού εργαλείου *συνίσταται κατ' αρχάς στο προσδιορισμό των διαστάσεών του και των συνισταμένων τους, και στη συνέχεια των δεικτών που τις εκφράζουν και βάσει των οποίων οι συνισταμένες αυτές δύνανται να "μετρηθούν"*.

Εάν αυτό παρουσιάζει συνήθως κάποιες δυσκολίες στις θετικές επιστήμες, δεν συμβαίνει το ίδιο και με τις ανθρωπιστικές. Συχνότατα, στις τελευταίες, τα εννοιολογικά εργαλεία και οι συνισταμένες/πλευρές τους δεν είναι δυνατόν να "συλληφθούν" άμεσα. Όμως, δυστυχώς ή ευτυχώς, δεν υπάρχει άλλη διέξοδος: η γνωστική προσπέλαση του κόσμου μας απαιτεί τον έλεγχο των υποθέσεων που διαπλέκονται με τα χρησιμοποιούμενα εννοιολογικά εργαλεία, και αυτό είναι αδύνατον να επιτευχθεί χωρίς τη χρησιμοποίηση δεικτών. Οι δείκτες αυτοί είναι η αντικειμενικά προσμετρώμενη και εντοπίσιμη έκφραση των διαστάσεων/πλευρών των εννοιολογικών εργαλείων.

Η δόμηση/διατύπωση των εννοιών-κλειδιών (concepts) (2)

Η τετραλογία: *εννοιολογικό εργαλείο (concept)* -> διαστάσεις -> συνισταμένες -> δείκτες, στις κοινωνικές επιστήμες, αναλόγως του διερευνούμενου πεδίου και αντικειμένου, παρουσιάζει στη δόμηση της άνισες δυσκολίες.

Εάν π.χ. στην δημογραφία η "γονιμότητα" έχει δύο όψεις: τη βιολογική και τη δημογραφική (αναπαραγωγική ικανότητα/αναπαραγωγική δραστηριότητα γυναικείου πληθυσμού ηλικίας 45-49 ετών) και αντίστοιχους δείκτες, σαφείς και "ποσοτικούς",

η έννοια "γήρανση" (δημογραφική) μια διάσταση (χρόνος) και ένα δείκτη (ηλικία), δεν συμβαίνει το ίδιο με τη "αειφορία", "ανάπτυξη", "δημογραφική πολιτική", την "μετανάστευση" ή ακόμη με την "δημογραφική μετάβαση".

Η δόμηση/διατύπωση των εννοιών-κλειδιών (concepts) (3)

Εάν η αυτοκτονία ως κοινωνικό γεγονός (βλ. Durkheim) προσδιορίζεται σχετικά εύκολα ως "κάθε τύπος θανάτου που απορρέει άμεσα ή έμμεσα από μια θετική ή αρνητική πράξη του θύματος που έχει πλήρη επίγνωση του αποτελέσματος της πράξης αυτής" και προσμετράται με την βοήθεια ενός δείκτη (ποσοστά αυτοκτονίας ως στατιστικό δεδομένο) δεν συμβαίνει το ίδιο με την "κοινωνική συνοχή" και τις δύο διαστάσεις της: θρησκευτική συνοχή, οικογενειακή συνοχή ούτε και με τους δείκτες που την προσμετρούν.

Υπάρχουν δύο δυνατές διαδρομές-σηματικά -που ο ερευνητής καλείται να ακολουθήσει σ' αυτή τη φάση, που η καθεμία τους αντιστοιχεί σε ένα διαφορετικό επίπεδο. Η πρώτη ορίζεται ως "Επαγωγική" και οδηγεί σε "concepts operatoires isolés" (λειτουργικές - μεμονωμένες έννοιες-κλειδιά).

Η δεύτερη ορίζεται ως "Απαγωγική" και οδηγεί σε "συστημικά - εννοιολογικά εργαλεία" (concepts systemiques κατά τους P. Bourdieu, J.C. Passeron, J.C Chamboredon). Ας τα εξετάσουμε αναλυτικά.

Οι λειτουργικές μεμονωμένες έννοιες-κλειδιά (*concepts operatories isoles*) (1)

Οι έννοιες αυτές –κλειδιά προκύπτουν ως αποτέλεσμα εμπειρικής σύλληψης στη βάση άμεσων παρατηρήσεων ή πληροφοριών συλλεχθέντων από τρίτους.

Οι *R. Boudon & R. Lasarfeld* (1965) δίνουν ένα τέτοιο παράδειγμα, για τη δόμηση της έννοιας "θρησκευτικότητα" από τον *Glock*. Στην βάση της τότε βιβλιογραφίας ο *Glock* διακρίνει τέσσερις διαστάσεις και πληθώρα δεικτών οι οποίοι εκφράζουν, προσμετρούν, το βαθμό έντασης της κάθε διάστασης.

Οι διαστάσεις αυτές είναι: α) *ιδεολογική* ήτοι η πίστη στο Θείο (Θεός, διάβολος, παράδεισος, κόλαση κλπ) β) *τελετουργική*, ήτοι τήρηση των θρησκευτικών τύπων (προσευχή, λειτουργία, εξομολόγηση, προσκύνημα κλπ). γ) *βιωματική* (εμπειρίες έντονης πνευματικής ανάτασης που δημιουργούν στο άτομο το αίσθημα της άμεσης επικοινωνίας με το "Θείο") και δ) *διαχειριστική* (εφαρμογή των βασικών θρησκευτικών αρχών στη καθημερινή ζωή).

Οι λειτουργικές μεμονωμένες έννοιες-κλειδιά (concepts operatories isoles) (2)

Οι δείκτες που εκφράζουν/αντικατοπτρίζουν/προσμετρούν το "βάθος" των διαστάσεων είναι π.χ. η πίστη στο Θεό, στο διάβολο, στη Αγία Τριάδα, στη κόλαση (**α' διάσταση**), η εκτέλεση της προσευχής, η συμμετοχή στην Θεία Λειτουργία, η βάπτισμα, ο θρησκευτικός γάμος, η εξομολόγηση, το προσκύνημα (**β' διάσταση**), το αίσθημα της επέμβασης της Θείας δύναμης στη ζωή, το αίσθημα της ύπαρξης επικοινωνίας με το Θείο, της εμφάνισής του κλπ. (**γ' διάσταση**) ή ακόμη (**δ' διάσταση**) η αποφυγή κάθε κλοπής (από αυτήν στο πολυκατάστημα έως την φοροδιαφυγή), η αποφυγή της μοιχείας ως πράξης ή ως δυνατού ενδεχόμενου, η συγχώρηση τρίτων για πράξεις εκδίκησης κλπ).

Είναι προφανές με βάση τα προαναφερθέντα, ότι εάν ορισμένοι δείκτες (π.χ. αυτοί που εκφράζουν την β' διάσταση) επιτρέπουν τη διαπίστωση του βαθμού έντασης της έννοιας θρησκευτικότητας, άλλοι δεν είναι τόσο προφανείς και η προσμέτρηση του βαθμού της "θρησκευτικότητας" ποικίλει από τον ένα δείκτη στον άλλο.

Παρ' όλα αυτά, η δόμηση της έννοιας αποτελεί μια πρόοδο σε σχέση με την προηγούμενη κατάσταση ακόμη και εάν οι διαστάσεις της δεν έχουν το ίδιο ειδικό βάρος και οι σχέσεις της με άλλα εννοιολογικά εργαλεία (ιδεολογία, αξίες, συλλογική συνείδηση κ.ό.κ) δεν είναι προσδιορισμένες.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) (1)

Η δόμησή των εργαλείων αυτών εδράζεται στη λογική που διέπει τις σχέσεις ανάμεσα στα στοιχεία του συστήματος, στη βάση ενός αφηρημένου συλλογισμού, που χρησιμοποιεί ως μέσα: απαγωγή, αντίθεση, αναλογία, συνέργεια κλπ. Επομένως χαρακτηρίζονται από συνθετική και απαγωγική αυστηρότητα (από το όλο στο μέρος), σε αντίθεση με τις προηγούμενες που συνάγονται εμπειρικά.

Συνήθως, η αφηρημένη νοητική διεργασία που οδηγεί στη δόμησή τους (αν και λαμβάνει υπόψη αναγκαστικά τις συμπεριφορές των αντικειμένων έρευνας και τις ήδη κεκτημένες γνώσεις επ' αυτών) στηρίζεται και διαπλέκεται με τις βασικές οπτικές με τις οποίες οι επιστήμονες ενατενίζουν τον κόσμο (οπτικές που αποτελούν παράλληλα τη βασική δομή επιμέρους θεωριών και υποθέσεων), συνδέεται δηλαδή με αυτό που συνήθως αποκαλούμε "επιστημονικά παραδείγματα" (γενικότερα σύνολα που εμπεριέχουν νόμους, θεωρίες, εφαρμογές και πειραματισμό ταυτόχρονα, και, αποτελούν την ενορατική βάση της επιστημονικής κοινότητας απέναντι σε έναν ευρύ κύκλο φαινομένων που καθορίζει τόσο τον χαρακτήρα των προβλημάτων που νομιμοποιούνται να τεθούν, καθώς και τις επιτρεπτές λύσεις τους).

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) (2)

Χαρακτηριστικό παράδειγμα (R. Quivy, L. van Campenhoudt, 1988) στα πλαίσια της έρευνας για την παραβατικότητα των νέων και της προβληματικής που επιλέχθηκε αποτελεί η δόμηση (προσδιορισμός, αποσαφήνιση, οριοθέτηση) της έννοιας "κοινωνικός φορέας" που επάγεται της έννοιας "κοινωνική σχέση".

Όπως η δεύτερη ορίζεται ως "σχέση συγκρουσιακής συνεργασίας", ο κοινωνικός φορέας (ομάδα ή άτομο) αποτελεί έναν εκ των πόλων της, και χαρακτηρίζεται από δύο διαστάσεις προσδιοριζόμενες η πρώτη από την ικανότητα του να επηρεάσει τη διαχείριση της παραγωγής στα πλαίσια ενός συγκρουσιακού περιβάλλοντος, αφ' ετέρου από την ικανότητά του για συνεργασία.

Ας εξετάσουμε όμως αναλυτικότερα τις δύο αυτές διαστάσεις και τις συνισταμένες κάθε μιας (και επομένως και τους δείκτες που αντιστοιχούν σ' αυτές).

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (1)

Η συνεργασία είναι μια σχέση που προϋποθέτει και στηρίζεται στην ανταλλαγή αφ' ενός, στην άνιση θέση των μελών που συνεργάζονται αφ' ετέρου.

Η ανταλλαγή επιτελείται στο βαθμό που τα συνεργαζόμενα μέλη κατέχουν κάτι και μπορούν να το ανταλλάξουν για την υλοποίηση ενός ατομικού ή συλλογικού στόχου.

Είναι ταυτόχρονα προφανές ότι α) η ανταλλαγή αυτή δεν μπορεί παρά να έχει κάποια διάρκεια β) διέπεται από κανόνες κατά το μάλλον ή ήττον καταναγκαστικούς, σαφώς ή μη διατυπωμένους, γ) είναι άνιση, στο βαθμό που αυτά που διαθέτει το άτομο ή η ομάδα και μπορεί να προσφέρει/ανταλλάξει (δυνάμεις, πλεονεκτήματα κλπ) είναι διαφοροποιημένα: ο χωρίς εξειδίκευση εργάτης προσφέρει πολύ λιγότερα, στα πλαίσια της ανταλλαγής, απ' ό τι ο εξειδικευμένος τεχνικός, το μεσαίο στέλεχος μιας επιχείρησης από τον διευθύνοντα σύμβουλο κ.ό.κ.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (2)

Αποτέλεσμα αυτής της ανισότητας είναι και οι διαφοροποιημένες σημαντικά θέσεις των μεν ως προς τους δε: οι πρώτοι έχουν περιορισμένη δυνατότητα διαπραγμάτευσης (μισθού, έμμεσων πλεονεκτημάτων, ωραρίου κλπ), οι δεύτεροι, διευρυμένες δυνατότητες που δύνανται να τους οδηγήσουν, κάτω από συγκεκριμένους συσχετισμούς δυνάμεων στην αγορά της εργασίας (άνιση προσφορά-ζήτηση), σε τροποποίηση των υπαρχόντων κανόνων υπέρ τους.

Ας προσδιορίσουμε πιο συγκεκριμένα τις συνισταμένες της πρώτης αυτής διάστασης, της έννοιας "κοινωνικός φορέας".

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (3)

α' συνιστώσα: δυνάμεις, πλεονεκτήματα, μέσα ανταλλαγής

Δείκτες: κεφάλαιο και άλλα υλικά μέσα, διπλώματα, εμπειρική εξειδίκευση, τίτλοι, προσωπικές ικανότητες και δυνατότητες.

β' συνιστώσα: χρησιμότητα των μέσων (δυνάμεων, πλεονεκτημάτων κλπ)

Δείκτες: είδος εξειδίκευσης, προσφορά-ζήτηση της εξειδίκευσης αυτής στην αγορά εργασίας, επίπεδο σπουδών, προϋπάρχουσα συσσωρευμένη εμπειρία κ.ο.κ.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (4)

γ' συνιστώσα: κοινωνική αναγνώριση των "αξιών" που ανταλλάσσονται: όποια/ όποιες από τις "αξίες" που ανταλλάσσονται είναι αναγνωρισμένες ή ακόμη κατοχυρωμένες από μια έγκυρη αρχή (π.χ. δίπλωμα), έχουν συνήθως περισσότερη "δύναμη" από τις μη αναγνωρισμένες που υποβαθμίζονται. Η συνιστώσα αυτή αποτελεί προέκταση της προηγούμενης με την οποία άμεσα διαπλέκεται.

Δείκτες: είναι οι ίδιοι με αυτούς της συνιστώσας β' αλλά μπορούν να προστεθούν και μια σειρά άλλοι όπως π.χ. γόνος μιας φημισμένης οικογένειας, απόφοιτος μιας καταξιωμένης πανεπιστημιακής σχολής (π.χ. τμήμα Χωροταξίας του Παν. Θεσσαλίας κ.ο.κ)

(Είναι προφανές, ότι οι β' και γ' συνιστώσες είναι οι αναγκαίες συνθήκες για την ισχύ της πρώτης συνιστώσας).

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (5)

δ' συνιστώσα: η ενσωμάτωση των κανόνων του παιχνιδιού. Έχουμε ήδη αναφερθεί στο διαρκές του χαρακτήρα της συνεργασίας και στην ύπαρξη κανόνων που τη διέπουν. Ο φορέας (άτομα, ομάδα) "οφείλει" να αποδεχθεί τους ισχύοντες κανόνες, να τους "ενσωματώσει", να τους "τηρήσει", να μην υπερβεί τα "όρια", δυναμιτίζοντας την συνεργασία.

Δείκτες : η αντιστοιχία των αξιών, επιδιώξεων, στόχων των φορέων (άτομο, ομάδα) με αυτές του συστήματος, είναι ένας αντιπροσωπευτικός δείκτης της συνιστώσας αυτής.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (6)

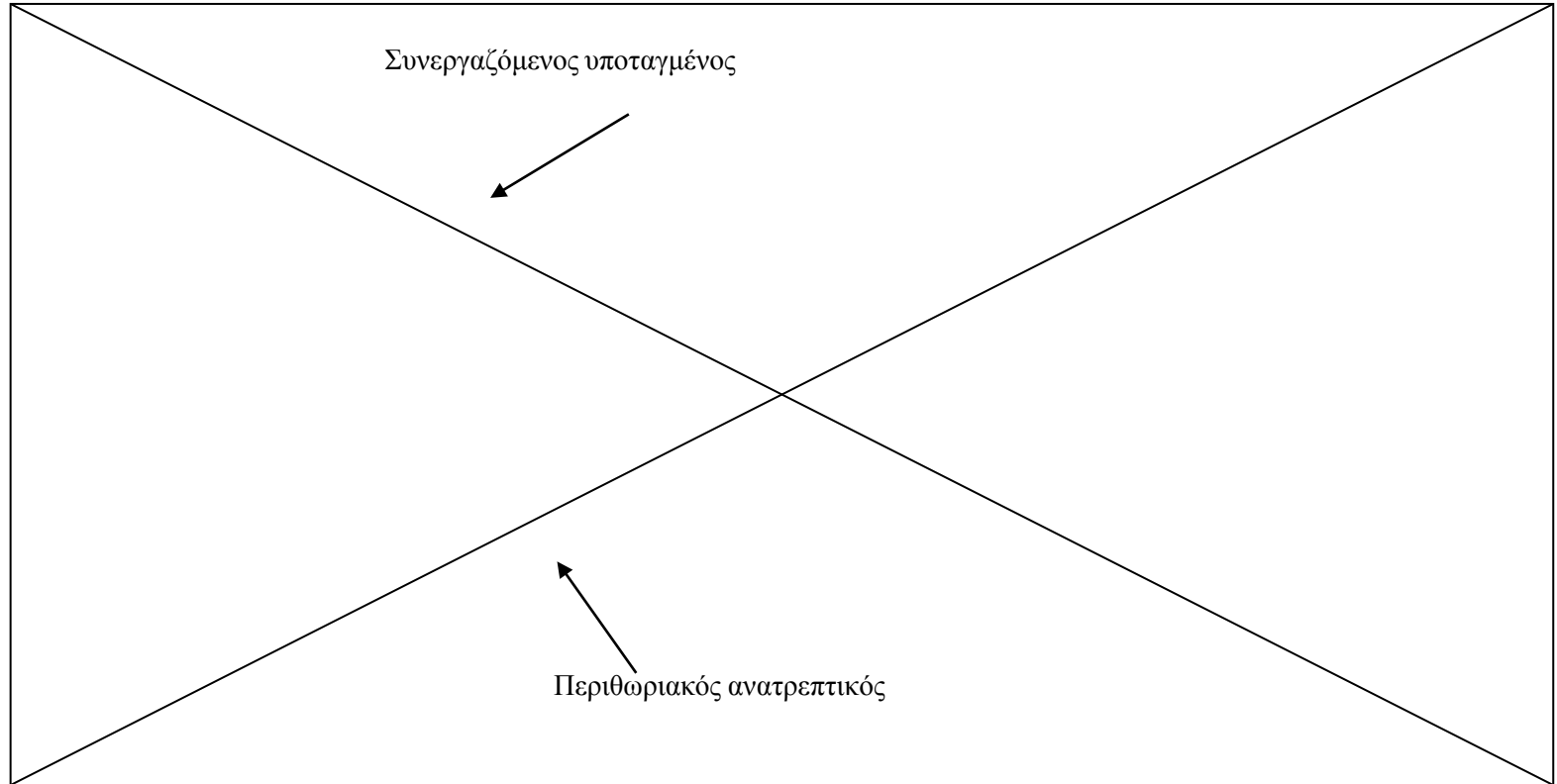
Επομένως, έχοντας συγκεκριμενοποιήσει και προσδιορίσει τις συνιστώσες της διάστασης "συνεργασία", οργανώνουμε την έρευνα, συλλέγοντας πληροφορίες, στοιχεία ποσοτικά και ποιοτικά, που θα μας επιτρέψουν να αξιολογήσουμε τις ικανότητες του φορέα να συνεργασθεί στα πλαίσια του συστήματος, και ανάλογα με την αξιοποίηση των δεδομένων και την ακρίβειά τους κατατάσσουμε τους φορείς, προσδίδοντάς τους μια "βαθμολογία" στη βάση μιας κλίμακας με διαβαθμίσεις. Στο ένα άκρο της κλίμακας βρίσκεται η χαμηλή και στο άλλο άκρο η ιδιαίτερα υψηλή ικανότητα συνεργασίας .

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -1η διάσταση: "συνεργασία" (7)

Συνεργασία

Συνεργαζόμενος ανατρεπτικός

Σύγκρουση

Απουσία συνεργασίας

Περιθωριακός υποταγμένος

Υποταγή

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (1)

Έχουμε ήδη αναφερθεί στην διάσταση σύγκρουση, που χαρακτηρίζει τη συνεργασία των φορέων που αποτελεί συνέπεια του συσχετισμού των δυνάμεων και διαμορφώνει παράλληλα τους ισχύοντες κανόνες του παιχνιδιού (ο πλέον αδύναμος, αυτός που κατέχει/προσφέρει τις λιγότερες δυνάμεις, μέσα κλπ έχει περιορισμένες ικανότητες διαπραγμάτευσης και υπόκειται στους όρους των πλέον ισχυρών).

Η σύγκρουση είναι επομένως εγγενής της συνεργασίας: κυοφορείται από την υπαρκτή ανισότητα των φορέων και συνάγεται από τους κανόνες που διέπουν τη συμμετοχή. Επομένως, η β' αυτή διάσταση της έννοιας "κοινωνική σχέση" προσδιορίζεται ως η διαδικασία δια μέσου της οποίας έκαστος των φορέων επιδιώκει να βελτιώσει τη θέση του και να διευρύνει τον έλεγχο επί των διακυβευμάτων στα πλαίσια της υπάρχουσας συνεργασίας.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (2)

Η σύγκρουση δεν ταυτίζεται επομένως με τη ρήξη και δεν συνεπάγεται αναγκαστικά την χρήση βίας (φυσικής, οικονομικής, ηθικής κλπ). Η συγκρουσιακή συμπεριφορά σημαίνει απλά την εξάσκηση πίεσης ενός φορέα προς τον άλλον/άλλους, με όλα τα δυνατά επιτρεπόμενα μέσα, πίεση που στοχεύει σε αλλαγή μιας κατάστασης που ο ένας εκ των φορέων κρίνει ως μη ικανοποιητική. Εάν και είναι δυνατόν να παρουσιάζει διακυμάνσεις και ακρότητες, όπως η τελική ρήξη, δεν αναιρεί σε τελευταία ανάλυση τη συνεργασία και την ελάχιστη συμμετοχή που απαιτείται για τη λειτουργία του συστήματος, μέλη του οποίου αποτελούν οι συγκεκριμένοι φορείς.

Αυτό φυσικά δεν σημαίνει, ότι η ρήξη είναι αδύνατη, αδιανόητη. Είναι όμως μια εξαιρετική περίπτωση, που δημιουργείται όταν ένας εκ των φορέων εκτιμά ότι η συμμετοχή του στην συνεργασία δεν του αποφέρει πλέον τίποτε, ή ακόμη ότι έχει περισσότερα να κερδίσει αποχωρώντας απ' ότι παραμένοντας.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (3)

Λόγω της άνισης θέσης των φορέων και του συσχετισμού των δυνάμεων, οι κανόνες του παιχνιδιού δεν είναι δυνατόν, όπως είδαμε, να είναι *ουδέτεροι*, και ως εκ τούτου, αποτελούν και αυτοί παράγοντες που οδηγούν στη σύγκρουση, και την τροφοδοτούν συνεχώς.

Οι κανόνες αυτοί (Crozier, Friedberg, 1977) *κωδικοποιούν εν μέρει και προσωρινά τους όρους του παιχνιδιού* (Εν μέρει, επειδή οι κανόνες δεν είναι δυνατόν να προβλέψουν το πάντα και οι φορείς επιδιώκουν να διατηρήσουν ένα σχετικό εύρος ελευθερίας κινήσεων, προσωρινά, καθώς οι συγκυρίες, πλεονεκτήματα, καταστάσεις μεταβάλλονται, μεταβάλλοντας ταυτόχρονα και τους συσχετισμούς δυνάμεων).

Συνεπώς, η κωδικοποίηση αυτή εξαρτάται άμεσα από τα προτασόμενα αλλά και από τις ιδέες που κάθε φορέας έχει, διατυπώνει, διαμορφώνει για τους άλλους....

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (4)

Η σύγκρουση, ως συνακόλουθο της συναλλαγής έχει αφ' ενός μεν ως κεντρικό διακύβευμα το αποτέλεσμα της συνεργασίας (αυτό δηλαδή που το κάθε συναλλασσόμενο μέρος δύναται να αποκομίσει), αφ' ετέρου δε τους ενυπάρχοντες όρους του παιγνίου, οι οποίοι, σε μεγάλο βαθμό προσδιορίζουν και τα δυνατά οφέλη.

Ας δούμε επομένως και τις συνιστώσες/δείκτες της διάστασης "σύγκρουση".

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (5)

α' συνιστώσα: η ικανότητα διάκρισης των διακυβευμάτων και των φορέων που εμπλέκονται. Η θέση του κοινωνικού φορέα εξαρτάται από την ικανότητά του να συνειδητοποιεί το συγκρουσιακό χαρακτήρα της συνεργασίας, και επομένως τους φορείς και τα διακυβεύματα που άρρηκτα συνδέονται μεταξύ τους.

Είναι σημαντικό οι ερευνητές να έχουν την ικανότητα να διακρίνουν, τα διακυβεύματα της συγκρουσιακής σχέσης για να διαχωρίσουν επαγωγικά και τους φορείς του παιγνίου αφού, όπως ήδη έχουμε πει, οι φορείς συγκροτούνται ως τέτοιοι, μέσω των διακυβευμάτων τους.

Τα διακυβεύματα αυτά δύνανται να είναι οικονομικά (εισοδήματα, μισθοί, ασφάλεια της εργασίας κλπ), πολιτικά (αλλαγή των κανόνων του παιγνίου...), κοινωνικά (τα συστήματα ιεράρχησης, το κοινωνικό status...), πολιτισμικά...κ.ό.κ.

Δείκτες: οι δείκτες διαφοροποιούνται αναλόγως του πλαισίου της κοινωνικής δράσης των φορέων (πανεπιστήμιο, επιχείρηση, στρατός, φυλακή, οικογένεια). Επομένως θα έχουν και διαφοροποιημένους δείκτες για παράδειγμα, στο πλαίσιο μιας επιχείρησης τέτοιοι δείκτες μπορεί να είναι: η δυνατότητα πρόσβασης στις σημαντικότερες πληροφορίες, ο βαθμός ελέγχου των σχέσεων της με άλλες επιχειρήσεις, η πρόσβαση σε στοιχεία που αφορούν τμήματα της παραγωγής κ.ό.κ).

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (6)

β' συνιστώσα: η ικανότητα διάκρισης κατανόησης των όρων του παιχνιδιού. Ο κοινωνικός φορέας έχει "συγκρουσιακή" υπόσταση από τη στιγμή που συνειδητοποιεί τους γραπτούς ή άγραφους κανόνες του παιχνιδιού που προσδιορίζουν τα διακυβεύματα και συντηρούν, αναπαράγουν τις συγκρουσιακές καταστάσεις.

Από τον ερευνητή απαιτείται η εκτίμηση της "ικανότητάς" του αυτής που προσδιορίζει άμεσα και την "συγκρουσιακή" συνείδηση των φορέων και επομένως η ικανότητά του να διακρίνει τους κανόνες, κατευθύνσεις, προδιαγραφές, "απαγορεύω" επί των οποίων εδράζεται η λειτουργία του συστήματος στο οποίο αυτοί εντάσσονται.

Ταυτόχρονα απαιτείται η εκτίμηση της ικανότητας του φορέα να διακρίνει τις αρχές, αξίες και περιρρέουσες ιδεολογίες που χρησιμοποιούνται από άλλους φορείς για να αιτιολογήσουν-νομιμοποιήσουν τους κανόνες του παιχνιδιού -ή ακόμη για να αποκρύψουν τον συγκρουσιακό τους χαρακτήρα.

Δείκτες: δύνανται να είναι η αρχαιότητα του φορέα_στην επιχείρηση, η θέση στην ιεραρχία της, οι γνώσεις του εργατικού ή του κοινωνικού δικαίου, ο συνδικαλισμός κλπ.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (7)

γ' συνιστώσα: η διάθεση ενός ελάχιστου ορίου ελευθερίας που καθιστά εφικτές τις διεκδικήσεις και διαπραγματεύσεις. Εάν και συνήθως υπάρχει ένα κάποιο περιθώριο ελιγμών, δεν είναι πάντοτε προφανές ότι ο κοινωνικός φορέας το έχει συνειδητοποιήσει και ταυτόχρονα ότι έχει διακρίνει τα όριά του.

δ' συνιστώσα: η δυνατότητα "διαχείρισης" της σύγκρουσης. Η τοποθέτηση του φορέα στην συγκρουσιακή διάσταση της κοινωνικής σχέσης εξαρτάται επίσης και από την ικανότητά του να αντέχει και να διαχειρίζεται την σύγκρουση, δηλαδή να αντιστέκεται στους άλλους, να αντιμετωπίζει τις πιέσεις που δέχεται και να διαπραγματεύεται προτείνοντας νέους κανόνες (λύσεις)

Δείκτες: εάν έχουμε για παράδειγμα μια επιχείρηση, τέτοιοι δείκτες μπορεί να είναι: ο βαθμός συνδικαλιστικής συμμετοχής, η εμπειρία προηγούμενων συγκρούσεων, η ικανότητα αναζήτησης και απόκτησης εξωτερικών ερεισμάτων, η εμπειρία υπεύθυνων χειρισμών κ.ό.κ.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (8)

Εφόσον η έννοια του κοινωνικού φορέα δομηθεί κατ' αυτόν τον τρόπο μπορεί να υποστεί συστηματική παρατήρηση.

Μπορούμε τότε να συλλέξουμε τα απαιτούμενα δεδομένα, προσδίδοντας τις τιμές 0 και 1 σε κάθε φορέα, αναλόγως του αν κατέχει ή μη τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν έκαστο των δεικτών.

Στο τέλος θα κατασκευάσουμε πχ. δύο συνθετικούς δείκτες, έναν για την κάθε μία από τις δύο διαστάσεις των εννοιών *συνεργασία* και *σύγκρουση*, που θα μας επιτρέψουν να τοποθετήσουμε-εντάξουμε τον κοινωνικό φορέα στον κοινωνικό χώρο, στην βάση των συντεταγμένων που προαναφέραμε.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (9)

Θα έχουμε έτσι σχηματικά σε ένα επίπεδο x, y , εντός ενός τετραγώνου που θα ορίζεται από τους ιδεατούς τύπους $(0,0/1,0/0,1/1,1)$ και θα εμφανίζει όλες τους δυνατούς συνδυασμούς και επομένως, με βάση το σχήμα αυτό μπορούμε να συγκρίνουμε πλήθος φορέων και να αναδείξουμε τις διαφορές τους (διανύσματα).

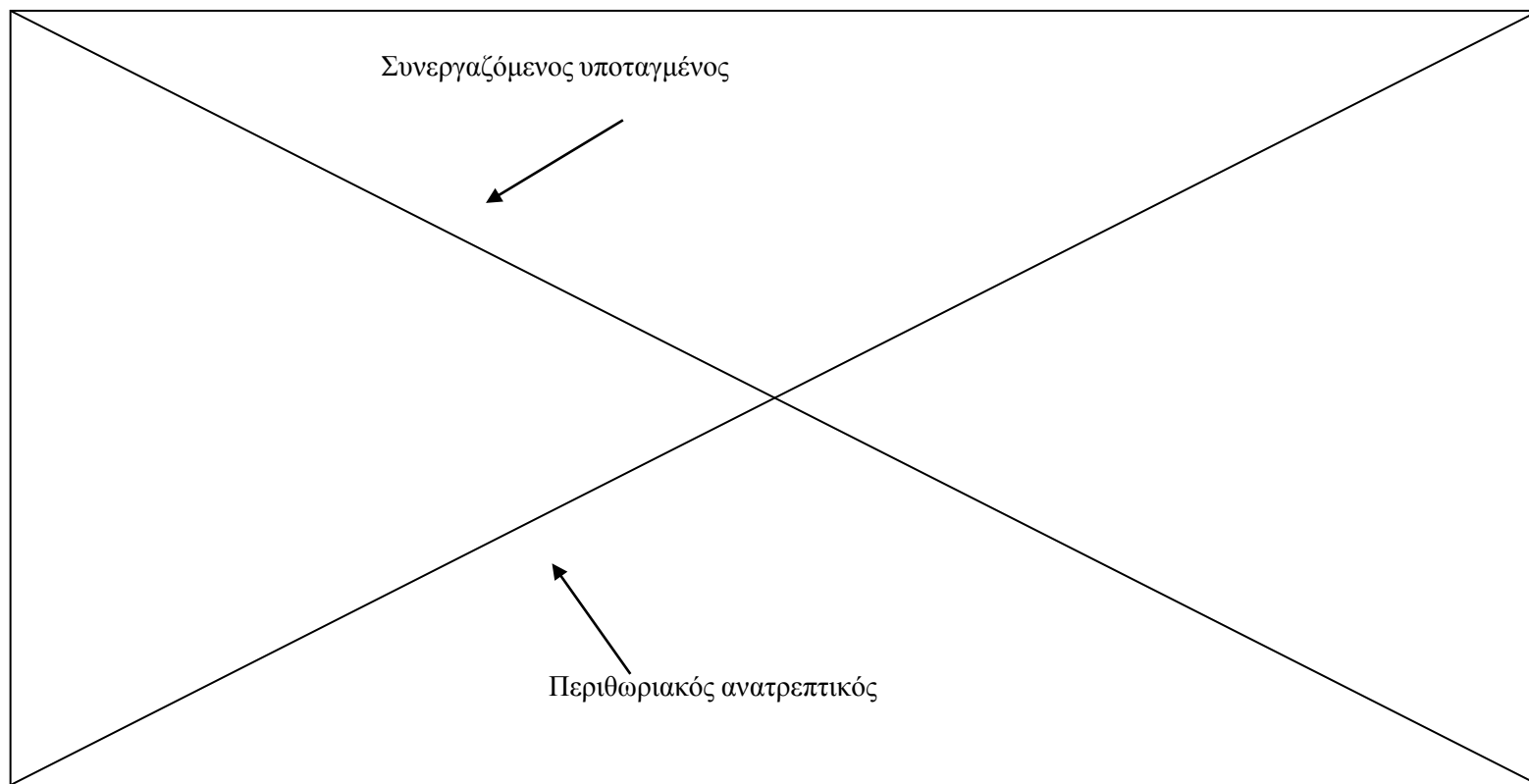
Θα προσμετρήσουμε ακόμη, τις αλλαγές που χαρακτηρίζουν κάθε φορέα στην διάρκεια του χρόνου στην βάση των προσμετρούμενων διαφορών (διανυσμάτων) που προκύπτουν από τις διαδοχικές "μετακινήσεις"/μετατοπίσεις τους.

Τα συστημικά εννοιολογικά εργαλεία (concepts systemiques) -2η διάσταση: "σύγκρουση" (10)

Συνεργασία

Συνεργαζόμενος ανατρεπτικός

Σύγκρουση

Απουσία συνεργασίας

Περιθωριακός υποταγμένος

Υποταγή

Συστημικά εννοιολογικά εργαλεία, εννοιολογικά λειτουργικά αλλά απομονωμένα εργαλεία και προϊδεάσεις. (1)

Εξ όσον έχουν αναφερθεί, έχουν διαφανεί, οι σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις συστημικές και στις απομονωμένες λειτουργικές έννοιες, διαφορές, που απορρέουν από τις διαφορετικές διαδρομές (επαγωγική-απαγωγική) που ακολουθούνται στη δόμησή τους.

Καθίσταται επίσης προφανές ότι οι επιλογές μας ως προς τη δόμηση των εννοιών/εννοιολογικών εργαλείων που θα χρησιμοποιήσουμε έχουν ταυτόχρονα άμεσες συνέπειες στη "ποιότητα" της ρήξης, της αποδέσμευσής μας από προκαταλήψεις, προϊδεάσεις, την "κοινή λογική".

Συστημικά εννοιολογικά εργαλεία, εννοιολογικά λειτουργικά αλλά απομονωμένα εργαλεία και προϊδέασεις. (2)

Στο σημείο αυτό υπενθυμίζουμε ότι τα απομονωμένα λειτουργικά εννοιολογικά εργαλεία είναι διττά "ευάλωτα" εξαιτίας της μεθόδου που οδηγεί στη δόμησή τους και ιδιαίτερου λόγω του εμπειρικού στοιχείου που εμπεριέχουν: αφ' ενός για την δόμησή τους στηριζόμαστε σε αποσπασματικές παρατηρήσεις και πληροφορίες προσιτές σε όλους μας δια γυμνού οφθαλμού, αφ' ετέρου, ακόμη και στην ακραία περίπτωση που στηριζόμαστε στη σύγκριση, στην αντιπαραβολή και στη κριτική ανάλυση, επηρεαζόμαστε αναπόφευκτα, συνειδητά ή ασυνείδητα, από τις υπάρχουσες προκαταλήψεις και τα προϋπάρχοντα νοητικά προκατασκευασμένα σχήματα αφού ως σημείο εκκίνησης έχουμε δείκτες που αντικατοπτρίζουν την "πραγματικότητα" τους οποίους επιλέγουμε, ομαδοποιούμε συνδυάζουμε, συνθέτουμε.

Συστημικά εννοιολογικά εργαλεία, εννοιολογικά λειτουργικά αλλά απομονωμένα εργαλεία και προϊδέασεις. (3)

Αντιθέτως, δομώντας τις συστημικές έννοιες η ακολουθητέα διαδρομή είναι αντίστροφη: ως σημείο εκκίνησης έχουμε επιστημονικά παραδείγματα ήδη δομημένα και δοκιμασμένα εμπειρικά.

Έχουμε ταυτόχρονα τη δυνατότητα να εντάξουμε τα εννοιολογικά μας εργαλεία σε ευρύτερα σύνολα, να διαπιστώσουμε τις σχέσεις που τα διέπουν και προοδευτικά, ακολουθώντας την απαγωγική διαδρομή, να αναδείξουμε τις συνιστώσες -διαστάσεις τους για να φθάσουμε στους δείκτες.

Επομένως, στο τέλος της λογικής αυτής διαδρομής ο δείκτης/δείκτες που θα δομήσουμε είναι νοητικά δημιουργήματα, λογικό επάγωγο των προτασόμενων συλλογισμών μας: δεν αντικατοπτρίζουν τη πραγματικότητα αλλά προσδιορίζουν νοητικές κατηγορίες στις οποίες πρόκειται να αντιστοιχήσουμε τα γεγονότα που αναμένεται να "ανακαλύψουμε" και των οποίων η ύπαρξη ή μη λαμβάνει ιδιαίτερη σημασία.

Συστημικά εννοιολογικά εργαλεία, εννοιολογικά λειτουργικά αλλά απομονωμένα εργαλεία και προϊδεάσεις. (4)

Αναμφισβήτητα, και στις δύο περιπτώσεις, δεν υπάρχουν αυτοματισμοί, μηχανιστικές διαδικασίες, αυτόματοι πιλότοι.

Οι δόμηση των εννοιών μας συνεπάγεται πάντοτε επιλογές: το κεντρικό όμως, κρίσιμο πρόβλημα οιασδήποτε εννοιολογικής δόμησης έγκειται στη "ποιότητα" των επιλογών αυτών.

Εδώ δεν υπάρχουν γενικοί κανόνες αλλά απλώς τα συγκριτικά πλεονεκτήματα της απαγωγικής μεθόδου: δομώντας συστημικές έννοιες η επιλογή μας είναι προϊόν μίας απαγωγικής αφηρημένης λογικής που θεωρείται ότι προσφέρεται περισσότερο για τη ρήξη με τις προϋπάρχουσες προϊδεάσεις, στερεότυπα, προκαταλήψεις, με τον "κοινό νου".

Σε αντίθεση με την απαγωγική διαδρομή η επαγωγική με τον εμπειρικό της χαρακτήρα ελλοχεύει κινδύνους και καθιστά τα εννοιολογικά εργαλεία που δομούμε ιδιαίτερα ευάλωτα.

Συστημικά εννοιολογικά εργαλεία, εννοιολογικά λειτουργικά αλλά απομονωμένα εργαλεία και προϊδεάσεις. (5)

Εξ' όσων αναπτύξαμε, σχηματικά, εάν θελήσουμε να προχωρήσουμε σε μια ιεράρχηση δυνάμεθα να τοποθετήσουμε τα απομονωμένα λειτουργικά εργαλεία ανάμεσα στα συστημικά (ευκταίο) και στις προϊδεάσεις, προϊόν ασυνείδητό των προκαταλήψεών μας (απευκταίο): οι τελευταίες αντιστοιχούν σε ανύπαρκτη επιστημονική γνώση, ενώ τα συστημικά στις πλέον πρόσφορες εννοιολογικές συλλήψεις, ικανά να "συλλάβουν", να "αποδώσουν" την πραγματικότητα.

Ας μην έχουμε όμως ιδιαίτερες αυταπάτες: η επιστημονική εργασία-έρευνα είναι μια συνεχής προσπάθεια που στοχεύει στην αποδέσμευσή μας από το προφανές, το κανονικό, το φυσιολογικό, την κοινή λογική.

Ήδη η πρώτη ρήξη επιτυγχάνεται με τη δόμηση απομονωμένων λειτουργικών εννοιών και η χρησιμοποίησή τους είναι ένα πρώτο σημαντικό βήμα σε σχέση με προηγούμενες καταστάσεις όπου κυριαρχούν προκαταλήψεις και προϊδεάσεις...

Η δόμηση των υποθέσεων (1)

Η οργάνωση μιας έρευνας με βάση συγκεκριμένες υποθέσεις εργασίας αποτελεί το καλύτερο τρόπο για να διεξαχθεί αυτή επιτυχώς.

Με τον τρόπο αυτό ο ερευνητής θα αναπτύξει τις δυνατότητές του, τις ικανότητές/το "πνεύμα ανησυχίας" που τον χαρακτηρίζει.

Ακόμα δε περισσότερο, μια εργασία δεν είναι δυνατόν να χαρακτηριστεί ως "έρευνα" εάν δεν εμπεριέχει μια ή περισσότερες υποθέσεις.

Γιατί όμως;

Η δόμηση των υποθέσεων (2)

α) Ο ερευνητής ο οποίος όπως έχουμε δει στην προηγούμενη φάση, επιλέγει μια προβληματική κάποια στιγμή είναι υποχρεωμένος να δηλώσει: "υποθέτω ότι προς αυτή την κατεύθυνση πρέπει να στραφώ, αυτή η διαδρομή μου φαίνεται η πλέον γόνιμη". Δηλώνοντάς το, έμμεσα, διατυπώνει και μια *υπόθεση εργασίας*. Η υπόθεση αυτή, βασισμένη στο θεωρητικό του προβληματισμό και στην εμπάθυνση του πεδίου έρευνάς του (βλέπε β' φάση), εξασφαλίζει μια βάσιμη πιθανότητα να έχει στο τέλος της έρευνάς του ικανοποιητικές απαντήσεις στο αρχικό ερώτημά του επί της "συμπεριφοράς" των πραγματικών αντικειμένων που διερευνά.

β) Η υπόθεση εργασίας ταυτόχρονα προσφέρει τον μίτο της Αριάδνης για τον ερευνητή: από τη στιγμή που θα διατυπωθεί, "υποκαθιστά" το αρχικό ερώτημα. Προσφέρει ταυτόχρονα τα *κριτήρια επιλογής* των στοιχείων /δεδομένων που απαιτείται να συλλεχθούν (στοιχείων σε "αντιστοιχία" με την υπόθεση/σεις, επομένως και με το αρχικά διατυπωθέν ερώτημα).

Η δόμηση των υποθέσεων (3)

γ) Εφόσον οι υποθέσεις εργασίας αποτελούν τα βασικά κριτήρια για την επιλογή των αναγκαίων δεδομένων, οφείλουν να "δοκιμασθούν" στη πράξη: το μοντέλο ανάλυσης που εκφράζουν είναι έτσι δυνατόν να ελεγχθεί ως προς την "εγκυρότητα" του.

Εάν οι υποθέσεις βοηθούν στη καλύτερη κατανόηση των παρατηρούμενων φαινομένων οφείλουν παράλληλα να "συμφωνούν" με όσα στοιχεία μας προσφέρει η παρατήρηση ή το πείραμα.

πομένως η "εμπειρία"- δεδομένα, παρατηρήσεις κλπ- (και η εργασία στην φάση αυτή) δεν συνίσταται απλά και μόνον σε μία ανάλυση του υπαρκτού, της πραγματικότητας στη βάση ενός μοντέλου ανάλυσης, αλλά δίνει τη δυνατότητα - μέσω των υποθέσεων εργασίας- να αναδιατυπώσουμε/αναθεωρήσουμε το μοντέλο αυτό και παράλληλα να αποφασίσουμε κάποια στιγμή, εάν χρειάζεται εμβάθυνση/τροποποιήσεις, ή εάν αντιθέτως δεν αξίζει πλέον ο κόπος να συνεχίσουμε και μελλοντικά να στηριζόμαστε σ' αυτό και επομένως, εάν πρέπει να το εγκαταλείψουμε....

Η δόμηση των υποθέσεων (4)

Συμπερασματικά όλες οι έρευνες που διεξάγονται με διάφορες μορφές και διαδικασίες, αναπόφευκτα χαρακτηρίζονται από ένα συνεχές "πήγαινε-έλα" ανάμεσα στο θεωρητικό προβληματισμό και την εμπειρική εργασία.

Η υπόθεση επομένως είναι μια εικασία, μια γενική πρόταση για την ύπαρξη κοινωνικών κανονικοτήτων και σχέσεων μεταξύ των φαινομένων. Πίσω από κάθε υπόθεση, κρύβεται μια ερώτηση στην οποία αναμένεται εκ των υστέρων, βάσει των συλλεχθέντων δεδομένων και πληροφοριών, να δοθεί θετική ή αρνητική απάντηση. Υποθέσεις ενυπάρχουν σε κάθε έρευνα, ανεξαρτήτως του αν είναι λανθάνουσες ή σαφώς εκπεφρασμένες-διατυπωμένες .

Είναι σημαντικό, σε κάθε ερευνητική προσπάθεια, οι υποθέσεις αυτές να είναι σαφώς διατυπωμένες και ορθολογικά, λογικά δομημένες. Σε αντίθετη περίπτωση, αφ' ενός δεν αποτελούν "οδηγό" για το είδος και τη ποιότητα των δεδομένων που απαιτούνται να συλλεχθούν, αφ' ετέρου δεν θα επιτρέψουν τη διαπίστωση ή μη της εγκυρότητάς τους, δηλαδή την επιβεβαίωση ή την ακύρωση τους. Οι πληροφορίες και τα δεδομένα που θα συλλεχθούν στη περίπτωση αυτή θα είναι αποσπασματικά, μεροληπτικά -ή ακόμη μη αξιοποιήσιμα- και δεν θα χρησιμεύσουν παρά στην επιβεβαίωση υποσυνείδητων προκαταλήψεων- αξιολογικών θέσεων.

Η δόμηση των υποθέσεων (5)

Σχηματικά, διακρίνουμε δύο τύπους υποθέσεων εργασίας:

B.1) Αυτές που παρουσιάζονται ως εικασία για τις υποτιθέμενες ενυπάρχουσες σχέσεις ανάμεσα σε ένα κοινωνικό φαινόμενο και μια εννοιολογική σύλληψη (concept), εικασία ικανή να "ερμηνεύσει" το συγκεκριμένο φαινόμενο.

Τέτοιου είδους υποθέσεις είναι συνήθεις στις θετικές επιστήμες, λιγότερο δε στις κοινωνικές. (π.χ. υπόθεση των φυσικών για την σύσταση του ατόμου όταν ακόμη αυτό θεωρείτο ως το μικρότερο κατατμητό τμήμα της ύλης, υπόθεση του Pasteur για την ύπαρξη μικροοργανισμών κλπ.).

Θα δώσουμε εδώ δύο συγκεκριμένα παραδείγματα τέτοιου τύπου υποθέσεων στις κοινωνικές επιστήμες:

Η δόμηση των υποθέσεων (6)

α) Στη δημογραφία, από τη θεωρία της *δημογραφικής μετάβασης* (θεωρία της γονιμότητας) όπως αυτή είχε διατυπωθεί στα τέλη της δεκαετίας του '70.

Η κεντρική υπόθεση τότε ήταν η εξής: η κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη (ανεξάρτητη μεταβλητή) είναι η βασική αιτία της πτώσης της γονιμότητας.

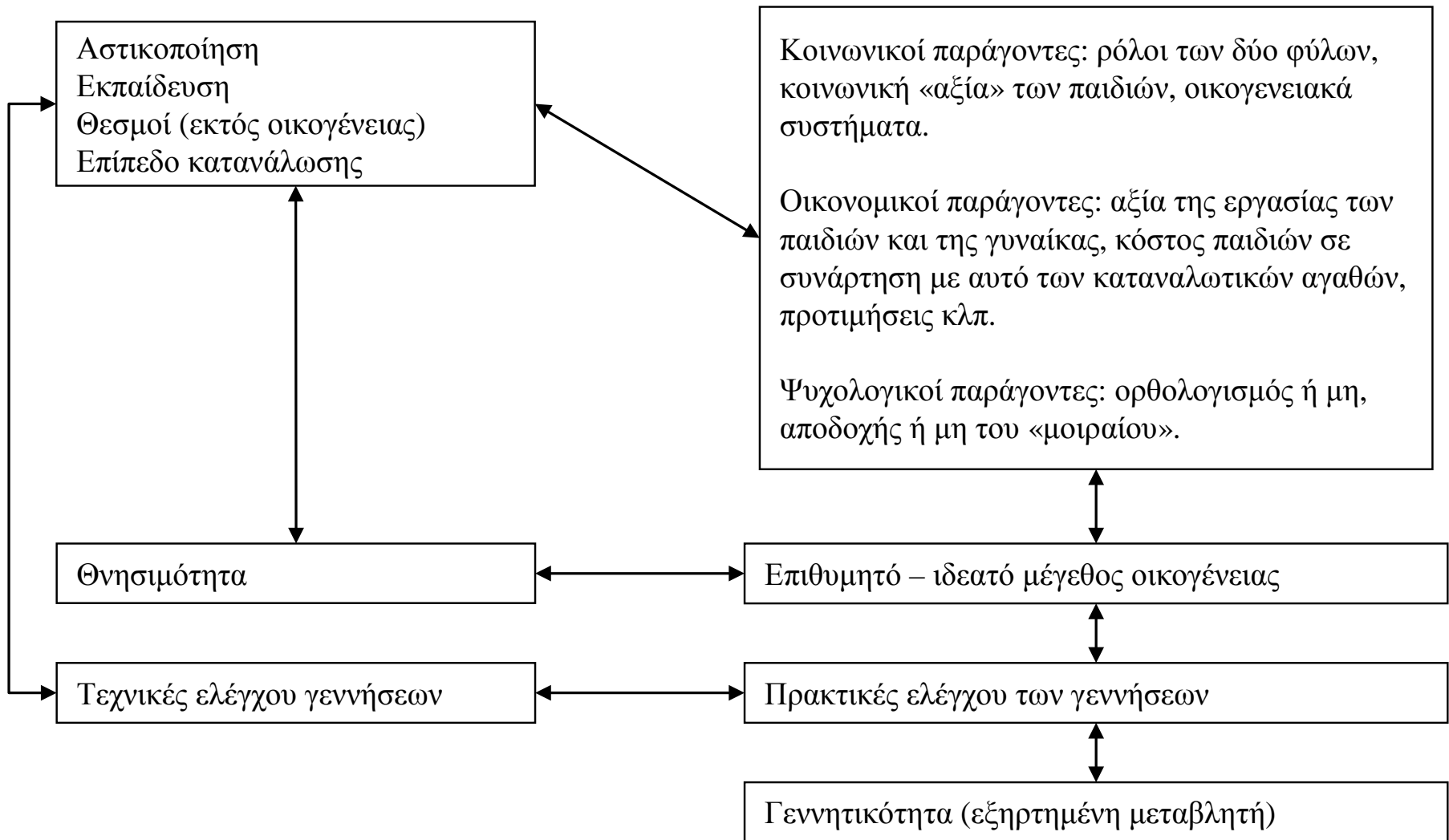
Έχουμε εδώ μια έννοια: *κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη*, της οποίας οι πλευρές και συνισταμένες της οφείλουν να προσδιορισθούν, οριοθετηθούν, ορισθούν, και ένα φαινόμενο: *γονιμότητα*.

Η δόμηση των υποθέσεων (7)

Οι τέσσερις βασικές διαστάσεις της έννοιας "κοινωνικό-οικονομική ανάπτυξη" στα μέσα της δεκαετίας του '70 ήταν: η αστικοποίηση, η εκπαίδευση, το επίπεδο κατανάλωσης και οι θεςμοί (εκτός αυτών της οικογένειας) που βρίσκονται σε διάδραση (βλέπε σχήμα).

Η εξέλιξή τους ευνοεί τις αλλαγές των ατομικών συμπεριφορών δια μέσου των λεγόμενων "ενδιάμεσων μεταβλητών", οι οποίες ομαδοποιούνται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες : κοινωνικές, οικονομικές, ψυχολογικές. Κατ' επέκταση η εξέλιξή τους προσδιορίζει το ιδεατό, επιθυμητό μέγεθος της οικογένειας δια μέσου των διαθέσιμων πρακτικών ελέγχου των γεννήσεων και επομένως και την γεννητικότητα ("εξαρτημένη μεταβλητή").

Η δόμηση των υποθέσεων (8)

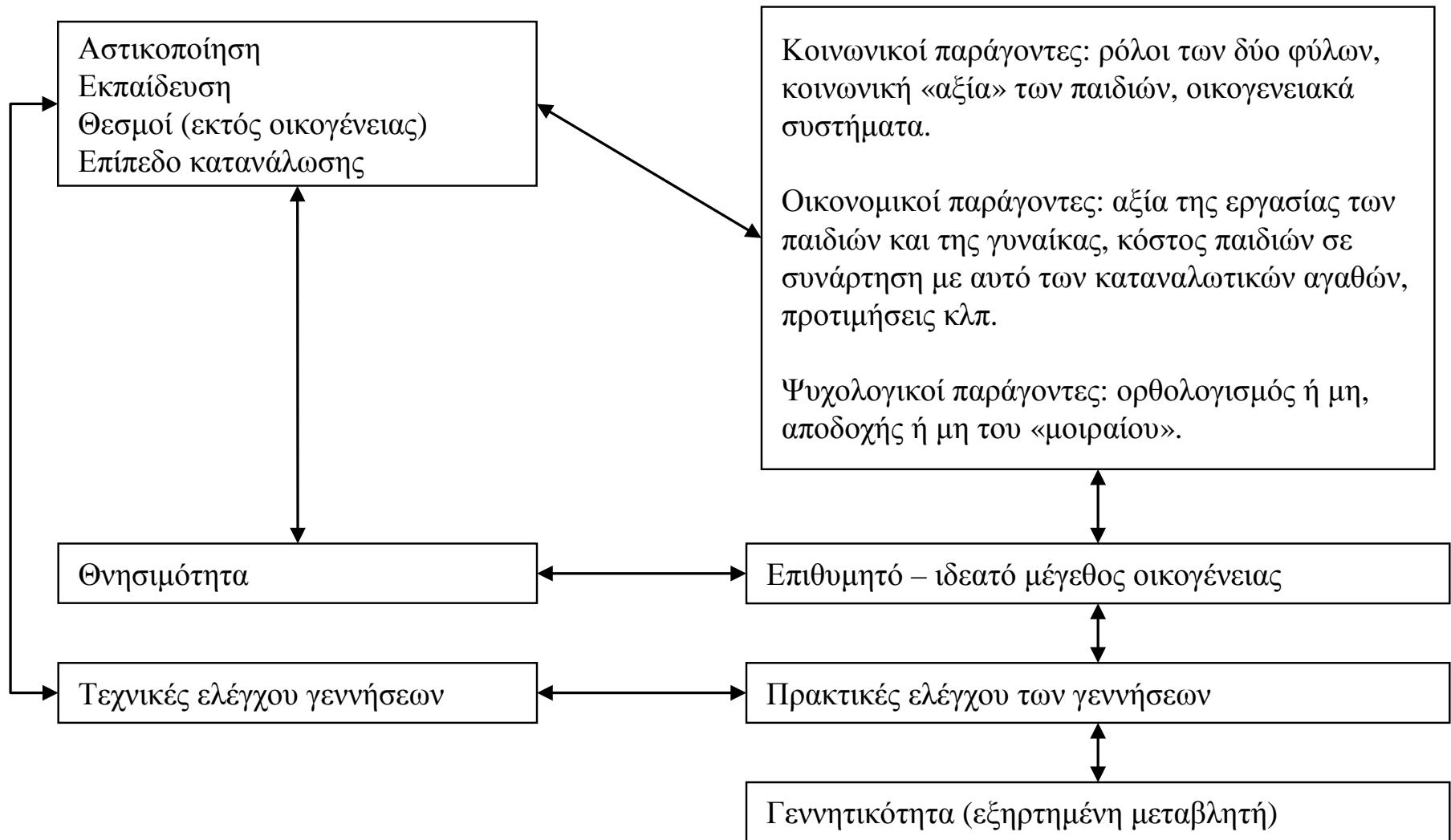

Η δόμηση των υποθέσεων (9)

Φυσικά, στη συγκεκριμένη περίπτωση το προτεινόμενο μοντέλο εμπεριέχει συμπληρωματικές υποθέσεις (λανθάνουσες ή εκπεφρασμένες) και είναι συνθετότερο, όπως διαφαίνεται και από το σχήμα που ακολουθεί στο βαθμό που λαμβάνει υπόψη και τις αμφίδρομες σχέσεις που θεωρείται ότι ενυπάρχουν (feed back).

Το μοντέλο αυτό, όπως σχηματικά παρουσιάζεται εδώ από τον *E.Beaver* (1975) με βάση τα κεκτημένα της εποχής του, είναι μία συνθετική σύνοψη των κυριότερων σχέσεων που αναδεικνύει η θεωρία της δημογραφικής μετάβασης.

Η δόμηση των υποθέσεων (10)

Η δόμηση των υποθέσεων (11)

β) Στην κοινωνιολογία. Ο *A. Touraine* (1978) διατυπώνει π.χ. σαφέστατα την υπόθεση ότι οι φοιτητικές κινητοποιήσεις ως φαινόμενο εκφράζουν ένα κοινωνικό κίνημα (concept) που έχει γενικότερους στόχους ενάντια στη κοινωνική καταπίεση.

Η υπόθεσή του δύναται να ελεγχθεί ως προς την εγκυρότητα της βάσει των στοιχείων που συλλέχθηκαν για τους ενεργοποιημένους φοιτητές που αναφέρονται στον τρόπο που αυτοί θεωρούν και βιώνουν τους αγώνες τους και ως προς την αντιστοιχία ή αναντιστοιχία με τα θεωρητικά χαρακτηριστικά της εννοιολογικής σύλληψης "κοινωνικό κίνημα».

ο συγκεκριμένο παράδειγμα αναδεικνύει ταυτόχρονα και τις στενότερες ενυπάρχουσες σχέσεις ανάμεσα στη δόμηση ενός εννοιολογικού εργαλείου και μιας υπόθεσης: εδώ, η δόμηση της έννοιας "κοινωνικό κίνημα" εμφανίζεται ήδη ως λανθάνουσα διατύπωση μιας υπόθεσης-εικασίας για την κατανόηση της πραγματικότητας.

Η δόμηση των υποθέσεων (12)

B2) Ο δεύτερος τύπος υποθέσεων, που συναντούμε συχνά στις κοινωνικές επιστήμες, αναφέρεται σε εικασίες που εμφανίζονται και εκφράζουν τις υποτιθέμενες ενυπάρχουσες σχέσεις ανάμεσα σε δύο εννοιολογικά εργαλεία, ή ακόμη, ανάμεσα σε δύο φαινόμενα που τα προσδιορίζουν.

Στις θετικές επιστήμες, κλασσικός τύπος τέτοιας υπόθεσης είναι η υποτιθέμενη και αναμενόμενη σχέση ανάμεσα στη φυματίωση και την ύπαρξη βακίλου του Koch.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (1)

Έχοντας ήδη εκθέσει διάφορους τύπους υποθέσεων, μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα, είναι προφανές ότι η δόμηση μιας υπόθεσης-εικασίας δεν συνίσταται απλά και μόνο στη διατύπωση μιας υποτιθέμενης σχέσης ανάμεσα σε δύο φαινόμενα ή σε δυο έννοιες (πολλώ δε μάλλον όταν διαθέτουμε ένα σώμα υποθέσεων).

Αφ' ενός οφείλουμε να εξηγήσουμε, διατυπώνοντας τις υποθέσεις μας, την εσωτερική λογική που πιστεύουμε ότι διέπει τις ενυπάρχουσες σχέσεις που συνδέουν τις έννοιες που έχουμε επιλέξει στη προβληματική μας, αφ' ετέρου, οι υποθέσεις αυτές πρέπει να "δένουν" μεταξύ τους και να ενσωματώνονται λογικά στην υπάρχουσα προβληματική.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (2)

Επομένως, προβληματική, μοντέλα ανάλυσης, έννοιες (concepts) και υποθέσεις είναι άρρηκτα συνδεδεμένα τμήματα ενός συνόλου.

Το μοντέλο ανάλυσης είναι ένα σύστημα υποθέσεων λογικά δεμένων μεταξύ τους. *Η υπόθεση είναι μια εικασία για τις δυνατές ενυπάρχουσες σχέσεις που συνδέουν τις έννοιες.* Επαγωγικά το μοντέλο ανάλυσης είναι ταυτόχρονα ένα σύνολο εννοιολογικών συλλήψεων, λογικά συνδεδεμένων με σχέσεις που εικάζουμε ότι ενυπάρχουν.

Η δόμηση των υποθέσεων επομένως δεν είναι δυνατόν να διαφοροποιείται της δόμησης των εννοιολογικών εργαλείων και κατ' επέκταση δύνανται να ακολουθηθούν οι δύο διαδρομές, στις οποίες έχουμε αναφερθεί προηγουμένως. Σχηματικά, βάσει των δύο δυνατών επιλογών- -διαδρομών- επαγωγική, απαγωγική -έχουμε :

α) *την υποθετικό-επαγωγική μέθοδο: λειτουργικές έννοιες - εμπειρικές υποθέσεις - μιμητικό μοντέλο*

β) *την υποθετικό-απαγωγική μέθοδο: συστημικές έννοιες - θεωρητικές υποθέσεις - θεωρητικό μοντέλο.*

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (3)

Ας υπενθυμίσουμε εδώ ότι κατά τον *P. Bourdieu* (1968), το θεωρητικό μοντέλο **(β)** είναι και το μόνο ικανό να "ερμηνεύσει", ενώ το μιμητικό μοντέλο **(α)** είναι απλώς περιγραφικό και η επιστημονική του εγκυρότητα είναι άμεση συνάρτηση της αποστασιοποίησής μας από προϋδεάσεις.

Με βάση τα ανωτέρω, ας επανέλθουμε στο σύμπλεγμα μοντέλο-υποθέσεις και στις διαδικασίες δόμησής του, υπενθυμίζοντας τις δύο βασικές προϋποθέσεις που οφείλουν να συνυπάρχουν: ορθολογισμός-λογική και σύστημα σχέσεων ουδαμώς ατάκτως ειρημένων.

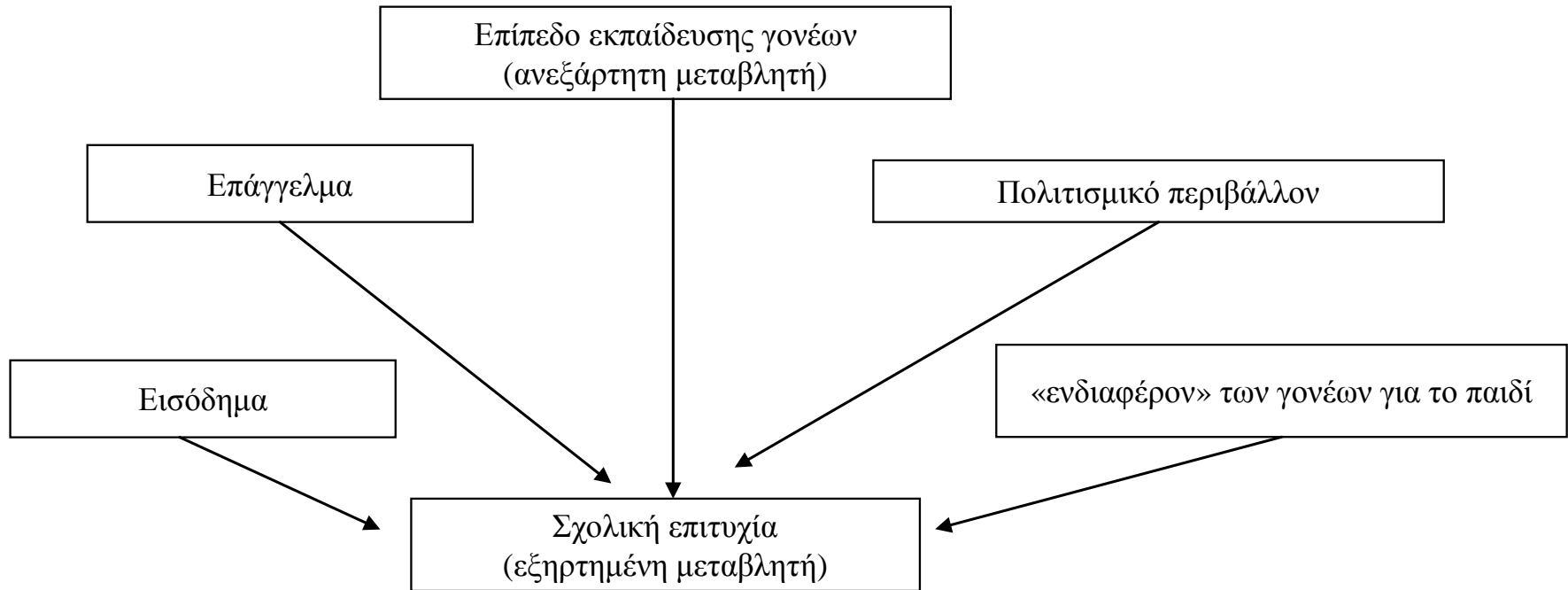
Ας επανεξετάσουμε και επανεκθέσουμε τα προαναφερθέντα δίνοντας δύο παραδείγματα:

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (4)

1) Θέτουμε ως κεντρικό ερώτημα προς διερεύνηση: ποιοί οι παράγοντες επιτυχίας στη πρωτοβάθμια εκπαίδευση; Ας θεωρήσουμε ότι έχουμε μεθοδολογικά εργασθεί ως ανωτέρω και έχουμε καταλήξει σ' ορισμένες υποθέσεις όσον αφορά τις δυνητικά ενυπάρχουσες σχέσεις ανάμεσα στην εξηρημένη μεταβλητή "σχολική αποτυχία" και μια σειρά άλλων κοινωνικο-οικονομικό-πολιτισμικών μεταβλητών όπως το εισόδημα των γονέων, το επάγγελμά τους, το επίπεδο σπουδών τους, το πολιτισμικό περιβάλλον του παιδιού και επομένως και το ενδιαφέρον των γονέων προς αυτό: π.χ. χρόνος που του αφιερώνεται....

Έχουμε έτσι πλήθος υποθέσεων ατάκτως ειρημένων, που ασφαλώς θα πρέπει να ελέγξουμε, "αντιπαραθέτοντάς" τες με τα δεδομένα που ενδεχομένως θα συλλέξουμε, δεδομένα που οι υποθέσεις μας ωθούν να συλλέξουμε, οι οποίες όμως δεν επιτρέπουν να κατανοήσουμε προς το παρόν τις αλληλεπιδράσεις (interaction) των παραγόντων που οδηγούν στην σχολική επιτυχία ή αποτυχία ή ακόμα τις ενδιάμεσες καταστάσεις.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (5)

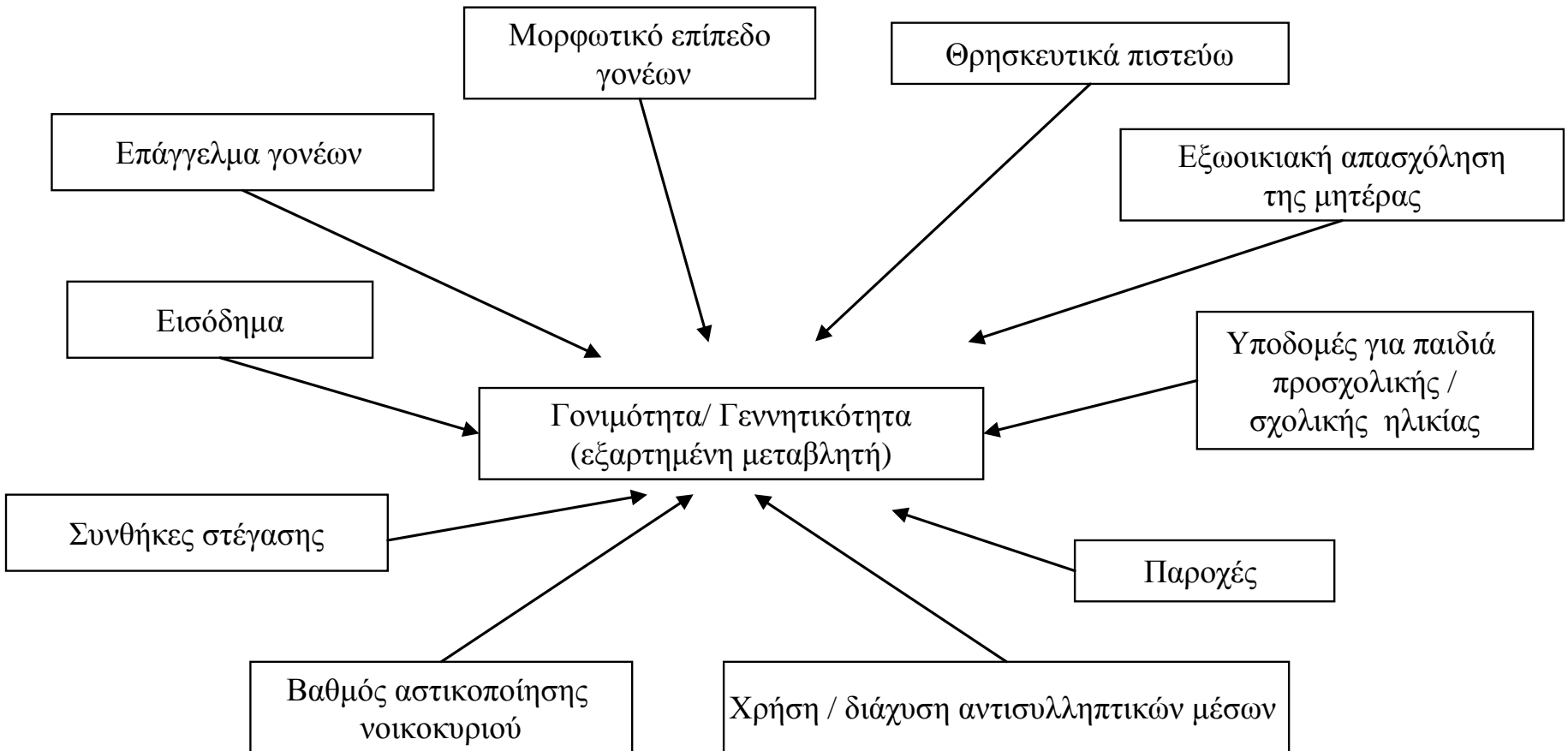

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (6)

2) Θέτουμε ως κεντρικό ερώτημα προς διερεύνηση τα αίτια της πτώσης της γονιμότητας/γεννητικότητας σε μία σειρά αναπτυγμένων χωρών του πλανήτη μας στην μετά το 1965 περίοδο.

Μπορούμε να διατυπώσουμε για την διερεύνηση του φαινομένου πλήθος υποθέσεων π.χ. ότι το εισόδημα των γονέων, το επίπεδο εκπαίδευσης, το επάγγελμα, η εξω-οικιακή απασχόληση της μητέρας, οι συνθήκες στέγασης, η ύπαρξη κοινωνικών παροχών, η ύπαρξη υποδομών για την φύλαξη των παιδιών, τα θρησκευτικά πιστεύω και η τήρηση των θρησκευτικών τύπων, ο βαθμός αστικοποίησης του νοικοκυριού, η εμφάνιση-διάχυση αντισυλληπτικών μέσων κλπ. αποτελούν τις καθοριστικές μεταβλητές που προσδιορίζουν το φαινόμενο..

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (7)

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (8)

Και εδώ όπως και στο προηγούμενο παράδειγμα έχουμε πλήθος υποθέσεων, ατάκτως ειρημένων που θεωρητικά δυνάμεθα να ελέγξουμε την εγκυρότητά τους, υποθέσεις όμως οι οποίες δεν επιτρέπουν τη κατανόηση των αλληλεπιδράσεων των παραγόντων που εικάζουμε ότι επενεργούν στην γονιμότητα/γεννητικότητα.

Και στις δύο περιπτώσεις που παραθέσαμε, *δεν νομιμοποιούμεθα να μιλήσουμε για την ύπαρξη μοντέλων ανάλυσης, στο βαθμό που δεν πληρούνται οι προϋποθέσεις στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε, και ιδιαίτερα η ύπαρξη ενός ορθολογικά συντεταγμένου συστήματος σχέσεων.*

Θα πρέπει να επισημανθεί ταυτόχρονα ότι δεν αναφερόμαστε καν, στο σημείο αυτό, *στη πιθανή εγκυρότητα ή μη ενός μοντέλου ανάλυσης που θα εμπεριέχει συστατικά στοιχεία όπως υποθέσεις, και μεταβλητές, αλλά περιοριζόμαστε και συζητούμε μόνον μεθοδολογικά προβλήματα.*

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (9)

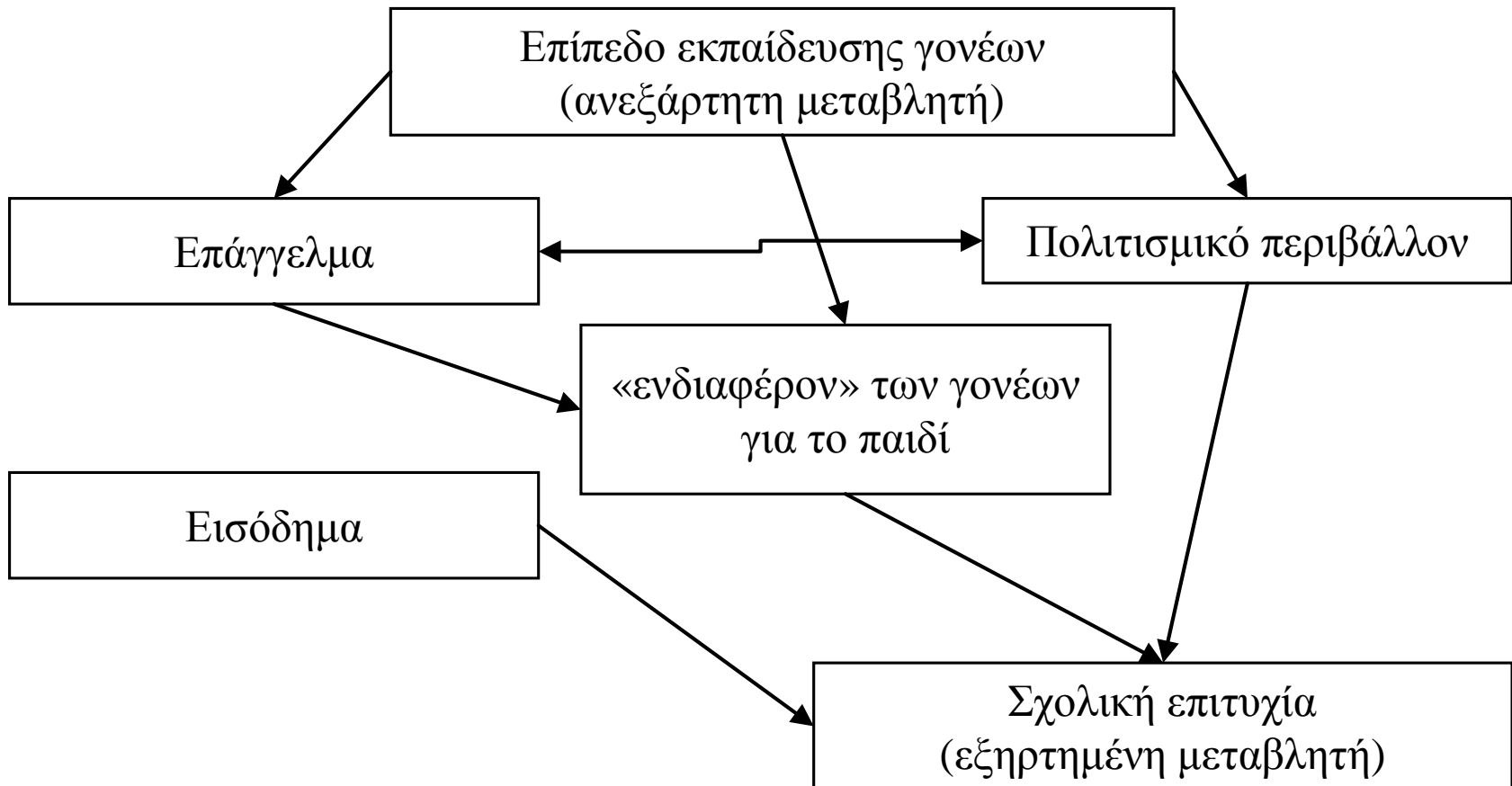
Ιδιαίτερα στο δεύτερο παράδειγμα που δώσαμε, οι έρευνες που υιοθέτησαν το σχήμα αυτό, προσπαθώντας να αναδείξουν τις αιτιακές σχέσεις και να διατυπώσουν μια ολική θεωρία, κατέληξαν σε αποτυχία, καθώς προσέκρουσαν σε ανυπέρβλητα εμπόδια αδυνατώντας να ερμηνεύσουν και να αναδείξουν πολυδιάστατα, ερμηνευτικά, των σχέσεων αιτίου-αιτιατού, μοντέλα.

Το αποτέλεσμα ήταν να διατυπώνονται "παραπλανητικές" σχέσεις, να καταγράφονται συχνά οι επιπτώσεις των ερμηνευτικών παραμέτρων επανειλημμένα, να μην προσμετράται και εκτιμάται η διάδραση των "ερμηνευτικών" μεταβλητών και να επιτείνεται η γενικότερη σύγχυση, επικουρούμενη από την ασάφεια στη διάκριση ανάμεσα στις ανεξάρτητες και στις δημογραφικές μεταβλητές.

Καθίσταται επίσης προφανές, ότι και τα δύο προαναφερθέντα παραδείγματα εγγράφονται στα πλαίσια του εγχειρήματος δόμησης ενός "μιμητικού" μοντέλου υιοθέτησης υποθετικό-επαγωγικής μεθόδου στην δόμηση των υποθέσεων, των εννοιών και ασφαλώς και του επιζητούμενου μοντέλου ανάλυσης, που κατά τον *Bourdieu* χαρακτηρίζεται ως περιγραφικό μοντέλο περιορισμένης εμβέλειας και ενδιαφέροντος.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (10)

Ας δούμε παρ' όλα αυτά, με βάση το πρώτο παράδειγμα, πώς μπορεί να δομηθεί ένα τέτοιο μοντέλο ούτως ώστε να έχουμε ένα *συνεκτικό και συντεταγμένο σύστημα σχέσεων*, ιεραρχημένο, με εσωτερική συνοχή και συνάφεια (βλέπε κάτωθι σχήμα):

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (11)

Για να "επαληθευθεί" εμπειρικά το συγκεκριμένο μοντέλο θα πρέπει, εκτός της επαλήθευσης της κάθε υπόθεσης, τα αποτελέσματα των συλλεχθέντων δεδομένων και παρατηρήσεων να καταδεικνύουν σαφώς ότι τα ποσοστά σχολικής επιτυχίας είναι τα πλέον υψηλά όταν όλες οι προϋποθέσεις που οδηγούν σε ένα υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης συναντώνται και τα πλέον χαμηλά, όταν, αντιθέτως, το επίπεδο εκπαίδευσης των γονέων είναι το χαμηλότερο δυνατό (π.χ. όταν δεν έχουν αποφοιτήσει καν από το δημοτικό).

Όμως, αυτό δεν επαρκεί: θα πρέπει παράλληλα και όλες οι ενδιάμεσες περιπτώσεις να έχουν ποσοστά επιτυχίας σημαντικά διαφοροποιημένα των δύο ακραίων.

Σε αντίθετη περίπτωση το μοντέλο είναι κενό νοήματος και ατυχής "επιλογή" στο βαθμό που δεν ενσωματώνει διαδικασίες που συντελούνται στην πράξη, είτε όσον αφορά τις επιλεγείσες μεταβλητές, είτε όσον αφορά τις ενυπάρχουσες σχέσεις τους, είτε και τα δύο.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (12)

Καθίσταται προφανές τέλος ότι η δόμηση ενός τέτοιου μοντέλου στη βάση της σαφούς διατύπωσης ενός συστήματος σχέσεων που διέπει τις υιοθετηθείσες υποθέσεις επιτρέπει αφ' ενός να διαπιστωθούν οι ενδεχόμενες αδυναμίες του και επομένως να αναδιατυπωθεί, αφ' ετέρου δε να ελεγχθεί η εγκυρότητα του, στο βαθμό που αποδέχεται ως "αληθές" ότι είναι δυνατόν να επαληθευθεί εμπειρικά.

Αυτό φυσικά θα ήταν αδύνατο να επιτευχθεί εάν οι υποθέσεις διετυπώνοντο αποσπασματικά και ελέγχοντο με την απουσία συνεκτικού συστήματος σχέσεων (και επομένως των διασυνδέσεών τους).

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (13)

3) Ας επανέλθουμε σε ένα ήδη προαναφερθέν παράδειγμα έρευνας: στη περιθωριοποίηση και παραβατικότητα των νέων. Στη περίπτωση αυτή, όπως έχουμε δει, έχουμε ως "οδηγό" για την δόμηση του μοντέλου ανάλυσης ένα θεωρητικό πλαίσιο και μια συγκεκριμένη προβληματική που εγγράφεται στα γενικότερα πλαίσια της "κοινωνιολογίας της δράσης" όπως συγκεκριμενοποιήθηκε από τον *A. Touraine* (1973) που εδράζεται σε δύο συμπληρωματικές έννοιες, αυτές των "κοινωνικών σχέσεων" και του "κοινωνικού φορέα".

Για το συγκεκριμένο επομένως ερώτημα προς διερεύνηση, η επιλεγείσα προβληματική συνοπτικά θα διατυπωθεί ως εξής: (R. Quivy, L. Van Campenhoudt, *op.cit.*): το άτομο ευρισκόμενο σε διαδικασία κοινωνικοποίησης από τη γέννησή του, είναι ταυτόχρονα οργανικό μέλος πλήθους συστημάτων και κοινωνικών σχέσεων. Μέσα από τη συσσωρευμένη εμπειρία που αποκτά, καθίσταται κοινωνικός φορέας συνεργάσιμος και συγκρουόμενος ταυτόχρονα, καθώς διαπραγματεύεται τους καρπούς και τους όρους των συνεργασιών του.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (14)

Η εικόνα που δημιουργεί για τον εαυτό του, η ισορροπία και η δομή της προσωπικότητάς του, συνδέονται άρρηκτα με το τρόπο που "συγκροτείται" ως κοινωνικός φορέας, ενώ δέχεται ταυτόχρονα σημαντικά πλήγματα από τη στιγμή που η συμμετοχή του στη συνεργασία-διαπραγμάτευση συρρικνώνεται και στην ακραία περίπτωση, είναι ανύπαρκτη.

Στη τελευταία αυτή εκδοχή, το άτομο-φορέας τίθεται εκτός πεδίου και είναι αδύνατον ή πολύ δύσκολο να παρέμβει για να τροποποιήσει τους κανόνες του "παιχνιδιού". Δημιουργείται επομένως η τάση αναζήτησης-δημιουργίας νέων πεδίων δράσης στα πλαίσια των οποίων θα δυνηθεί να δημιουργήσει νέες κοινωνικές σχέσεις που θα του επιτρέψουν να αποκτήσει νέα υπόσταση, ως κοινωνικός φορέας.

Η ανωτέρω προβληματική οδηγεί στη διατύπωση των κάτωθι υποθέσεων (βλ παρακάτω σχήμα):

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (15)

Αποδιարθρωμένες
κοινωνικές σχέσεις

```
graph TD; A[Αποδιարθρωμένες κοινωνικές σχέσεις] --> B[Παραβατικότητα, εκφραζόμενη μέσω βίαιων συμπεριφορών και απόρριψης των κοινωνικών κανόνων, απάντηση στον «αποκλεισμό». Έκφραση της απόρριψης των κανόνων του «παιγνίου» από το οποίο οι νέοι αισθάνονται αποκλεισμένοι. Οι πράξεις βίας και άλλες περιθωριακές συμπεριφορές αντικατοπτρίζουν την τομή αυτή (δείκτες).]; B <--> C[Παραβατικότητα, διαδικασία αναδόμησης/ανασυγκρότησης του ατόμου ως κοινωνικού φορέα: οι πράξεις βίας προσπάθεια («εκτός κανόνων»/»αποκλίνουσα») για να ανασυγκροτηθεί ο νέος ως «κοινωνικός φορέας». Έκφραση των νέων «παιγνίων» που επιτρέπουν στα άτομα να ανασυγκροτηθούν ως κοινωνικοί φορείς, μέσω της συνεργασίας/διαπραγμάτευσης.];
```

Παραβατικότητα, εκφραζόμενη μέσω βίαιων συμπεριφορών και απόρριψης των κοινωνικών κανόνων, απάντηση στον «αποκλεισμό». Έκφραση της απόρριψης των κανόνων του «παιγνίου» από το οποίο οι νέοι αισθάνονται αποκλεισμένοι. Οι πράξεις βίας και άλλες περιθωριακές συμπεριφορές αντικατοπτρίζουν την τομή αυτή (δείκτες).

Παραβατικότητα, διαδικασία αναδόμησης/ανασυγκρότησης του ατόμου ως κοινωνικού φορέα: οι πράξεις βίας προσπάθεια («εκτός κανόνων»/»αποκλίνουσα») για να ανασυγκροτηθεί ο νέος ως «κοινωνικός φορέας». Έκφραση των νέων «παιγνίων» που επιτρέπουν στα άτομα να ανασυγκροτηθούν ως κοινωνικοί φορείς, μέσω της συνεργασίας/διαπραγμάτευσης.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (16)

4) Ας υποθέσουμε ότι ένας μαρξιστής ιστορικός αναζητεί τα αίτια ενός συγκεκριμένου ιστορικού γεγονότος και θεωρεί το συγκεκριμένο αυτό γεγονός ως μία "ειδική" περίπτωση που εγγράφεται στα πλαίσια της γενικής εκείνης θεωρίας των ιστορικών γεγονότων που συνήθως αποκαλούμε "ιστορικό υλισμό".

Υιοθετώντας τη θεωρία αυτή (έννοιες, υποθέσεις, παραδοχές, παραδείγματα κλπ.) θα οδηγηθεί στη διατύπωση π.χ. μιας ερμηνευτικής υπόθεσης του γεγονότος που διερευνά, που θα αναζητεί τα αίτια εμφάνισής του στο κοινωνικό και οικονομικό "περιβάλλον".

Καθίσταται προφανές, ότι τα δύο τελευταία παραδείγματα (3 και 4) διαφοροποιούνται από τα δύο πρώτα (1 και 2) ως προς τις διαδρομές που ακολουθούνται: στην περίπτωση των παραδειγμάτων 3 και 4 οι υποθέσεις προκύπτουν από ήδη διατυπωμένης θεωρία (απαγωγική μέθοδος).

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (17)

Θεωρούμε έτσι ότι το συγκεκριμένο φαινόμενο (παραβατικότητα/ιστορικό γεγονός) είναι μία περίπτωση που μπορούμε να αναγάγουμε σε μια γενικότερη θεωρία στα πλαίσια της οποίας δυνάμεθα να αναζητήσουμε τα στοιχεία εκείνα που είναι ικανά να το ερμηνεύσουν. Επομένως και οι υποθέσεις που διατυπώνουμε δεν είναι εμπειρικό αποτέλεσμα πρότερων παρατηρήσεων (όπως στα παραδείγματα 1 και 2), αλλά απόρροια, θεωρητικό επακόλουθο ενός συλλογισμού που εδράζεται πχ. στο παράδειγμα 3 σε μια συγκεκριμένη παραδοχή (postulat): στο concept "κοινωνική σχέση" που συνδέεται με το "**παράδειγμα**" της "κοινωνιολογίας της δράσης".

Η παραδοχή αυτή δεν γεννάται εκ του μηδενός, αλλά απορρέει από την κριτική αντιπαράθεση διαφόρων κοινωνιολογικών παραδειγμάτων; η αντιπαράθεση αυτή αναφέρεται κυρίως αφ' ενός στο αν τα κοινωνιολογικά αυτά παραδείγματα "προσφέρονται" για τη μελέτη του συγκεκριμένου φαινομένου (π.χ. παραβατικότητα νέων), αφ' ετέρου στο αν είναι σε θέση, να οδηγήσουν στη γνωστική προσπέλαση του αντικειμένου και την απόκτηση νέων γνώσεων.

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (18)

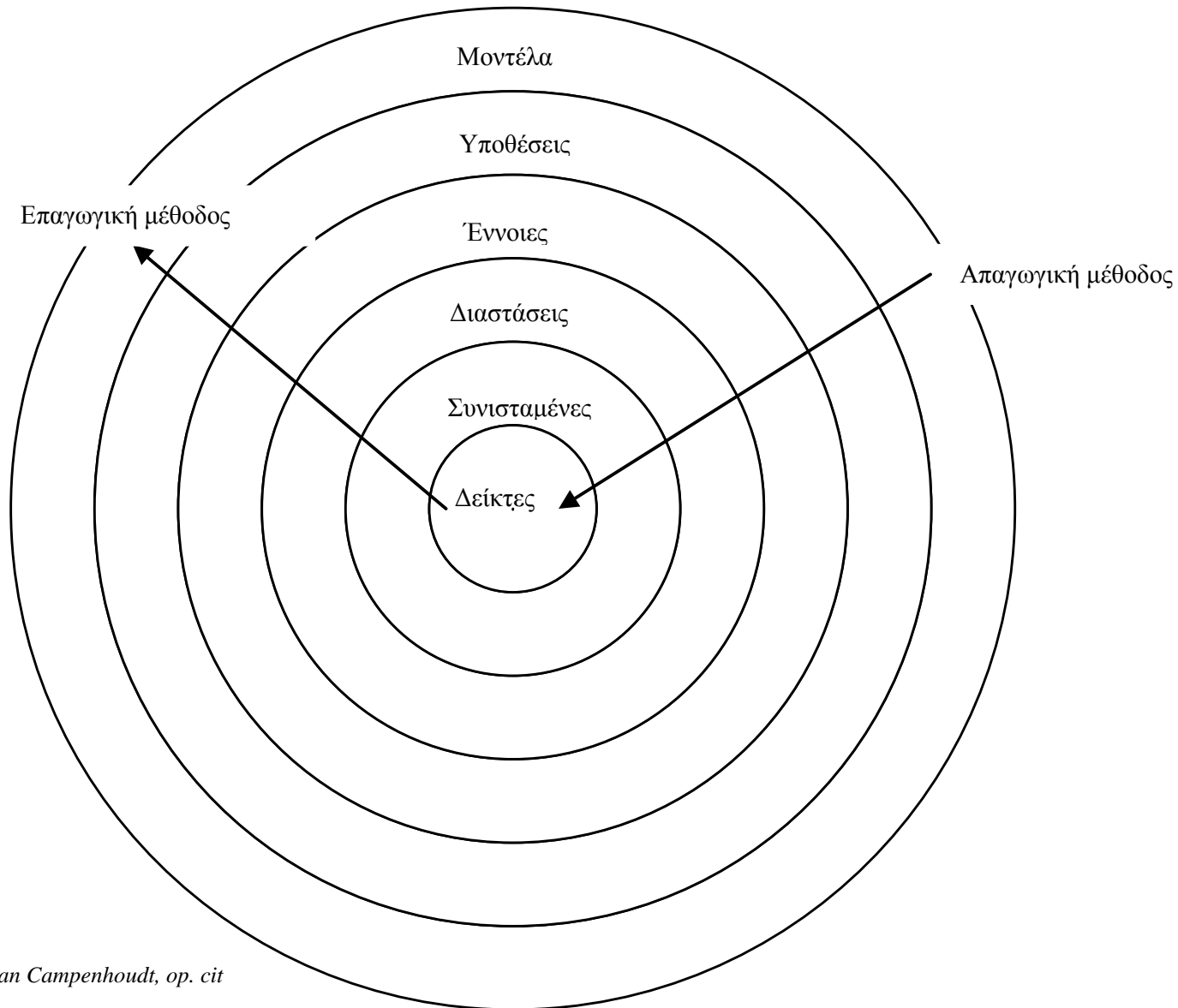
Εδώ οι μεθοδολογικές κεκτημένες γνώσεις συνδυάζονται με την θεωρητική κατάρτιση του ερευνητή, που αποτελεί και το αναγκαίο υπόβαθρο για μια σοβαρή ερευνητική εργασία.

Θα διαπιστώσουμε επίσης ότι το μοντέλο που δομείται δεν είναι απλώς ένα άθροισμα μεμονωμένων υποθέσεων (όπως στα παραδείγματα 1 και 2, επαγωγική μέθοδος). Υποθέσεις και έννοιες (concepts) εμπλέκονται άρρηκτα και δε δύνανται να διαχωριστούν.

Στη περίπτωση δε του τρίτου παραδείγματος (Περιθωριοποίηση και παραβατικότητα των νέων) έχουμε μια κλασική περίπτωση έρευνας όπου ένα concept ("κοινωνική σχέση") αποτελεί αφ' εαυτού ένα μοντέλο ανάλυσης που παράγει τις υποθέσεις του.

Εν κατακλείδι, σχηματικά, δυνάμεθα να παρουσιάσουμε τις δύο διαφορετικές διαδρομές δόμησης ενός μοντέλου ανάλυσης (**υποθέσεων και εννοιών**).

Υποθέσεις και μοντέλα ανάλυσης (19)

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (1)

Μια οποιαδήποτε υπόθεση, διατυπωμένη στα πλαίσια ενός μοντέλου ανάλυσης, ελεγχόμενη πρέπει να είναι σε θέση να επιβεβαιωθεί ή να απορριφθεί.

Ο *K. Popper* (1982), θεωρεί ότι αυτό είναι ένα από τα βασικά κριτήρια που πρέπει να λαμβάνεται υπόψη στην διατύπωση-διαμόρφωση της ("hypotheses "falsifiables"), τονίζοντας ότι αυτό που έχει ιδιαίτερη σημασία για την επιστημονική προσπάθεια του κόσμου μας δεν είναι τόσο η διαδρομή που ακολουθεί ο επιστήμονας στη δόμηση του μοντέλου ανάλυσης(επαγωγικά, απαγωγικά, διαισθητικά) ή ακόμη η θεωρία που υιοθετεί αλλά το πως ελέγχει την εγκυρότητα των υποθέσεων-εικασιών-θεωρημάτων του.

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (2)

Για να είναι δυνατός ο έλεγχος της εγκυρότητας, σχηματικά πρέπει να πληρούνται δύο βασικές προϋποθέσεις:

α) *Η υπόθεση-πρόταση οφείλει να είναι γενική.* Η ιδιότητα αυτή επιτρέπει διαδοχικούς ελέγχους της εγκυρότητάς της. Η υπόθεση του Durkheim για την αυτοκτονία δύναται να ελεγχθεί ακόμη και σήμερα, πράγμα αδύνατο εάν είχε διατυπωθεί ως: "το ποσοστό αυτοκτονίας, ιδιαίτερα υψηλό την περίοδο 1866-1878 στην Σαξονία οφείλεται στη χαλαρή κοινωνική συνοχή που απορρέει από τη φύση του προτεσταντισμού".

Η γενική υπόθεση εργασίας -συσχέτιση ανάμεσα στην αυτοκτονία, ως κοινωνικό φαινόμενο και στη συνοχή της κοινωνίας- αντιθέτως επιτρέπει τον έλεγχο της εγκυρότητας ακόμη και σήμερα, και αυτό οφείλεται στο γενικό της χαρακτήρα.

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (3)

Αντιστοίχως, η πρόταση-εικασία "τα ναυπηγεία της Ελευσίνας έχουν χρεοκοπήσει εξ' αιτίας του ανταγωνισμού που δέχονται από τα ναυπηγεία των χωρών της Ν.Α. Ασίας ή αυτά των πρώην σοσιαλιστικών χωρών" είναι μια ερμηνεία ενός συγκεκριμένου, "ειδικού" γεγονότος. Πιθανόν να απορρέει από μια γενική υπόθεση (η αναδιοργάνωση-ανασυγκρότηση του τομέα αυτού σε διεθνές επίπεδο και σε συνθήκες διεθνούς ανταγωνισμού του κεφαλαίου) η οποία πληροί την βασική αιτούμενη προϋπόθεση, αλλά, διατυπωμένη κατ' αυτόν τον τρόπο, δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο διαδοχικών ελέγχων για να εξετασθεί η εγκυρότητά της.

Οφείλουμε όμως ταυτόχρονα να επισημάνουμε ότι η σύνδεση του ειδικού με το γενικό δεν τίθεται παντού με τον ίδιο τρόπο.

Ο Ιστορικός π.χ. μελετά γεγονότα, που εγγενώς, χαρακτηρίζονται συχνά από τη μοναδικότητα του χαρακτήρα τους, και είναι αδύνατον επομένως να αναπαράγει, όπως ο χημικός στο εργαστήριό του το ίδιο πείραμα.

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (4)

Αλλά σε όλες τις ανθρωπιστικές επιστήμες έχουμε αντίστοιχες περιπτώσεις που χαρακτηρίζονται από την "μοναδικότητα" τους, που αναφέρονται σε "ιδιαιτέρα", ειδικά φαινόμενα και γεγονότα.

Στην θεωρία του *Durkheim* για την αυτοκτονία δεν ισχύει π.χ. αυτό, αλλά αντιθέτως έχουμε συχνά το εξής σχήμα:

Αν T είναι η θεωρία που ερμηνεύει, εξηγεί το γεγονός-φαινόμενο x_1
 $\Rightarrow T \succ x_1$ Από την T όμως δυνάμεθα να επαγάγουμε $x_2 \Rightarrow T \succ x_2$ (x_2 που δεν έχει ακόμη πιθανόν παρατηρηθεί, δύναται να ελεγχθεί απορριφθεί, επαληθευθεί από τα γεγονότα).

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (5)

Αντιθέτως, όταν ο *M. Weber* (1965) διατύπωσε την θέση ότι "το πνεύμα του καπιταλισμού" οφείλει να συσχετισθεί με "τη προτεσταντική ηθική" που απορρέει από τον καλβινισμό, δεν είναι δυνατόν να αποδειχθεί ότι η ανάλυσή του είναι λάθος, βάσει του προηγούμενου σχήματος επαλήθευσης, στον βαθμό που βρισκόμαστε αντιμέτωποι με δύο ιδιαίτερα, ειδικά γεγονότα (παρ' όλα αυτά θεωρούμε ακόμη ότι η θεωρία του είναι ικανοποιητική εξ αιτίας του πλήθους των αναλόγων δομών που συσχέτισε, ανάμεσα στο "πνεύμα του καπιταλισμού" και την "προτεσταντική ηθική").

Επομένως, πρέπει με ιδιαίτερη επιφύλαξη να δεχθούμε την άποψη του *Popper*, ο οποίος ισχυρίζεται ότι "τα ιδιαίτερα γεγονότα, που δεν δύνανται να αναπαραχθούν, δεν παρουσιάζουν για την επιστήμη". Η άποψη του αυτή που διατυπώθηκε έχοντας ως πρότυπο τις θετικές επιστήμες και τις λογικό-μαθηματικές μεθόδους που χρησιμοποιούν για την επαλήθευση των γενικών προτάσεών τους, δεν μπορεί να γίνει ως τέτοια αποδεκτή στις κοινωνικές επιστήμες, οι οποίες παρουσιάζουν σημαντικές ιδιαιτερότητες.

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (6)

β) Μία υπόθεση δύναται να ελεγχθεί εάν "επιδέχεται" διατυπώσεις αντίθετες, που θεωρητικά είναι σε θέση να επαληθευθούν. π.χ. η υπόθεση του Durkheim: "όσο η κοινωνική συνοχή είναι ισχυρότερη τόσο τα ποσοστά αυτοκτονίας είναι χαμηλά", επιδέχεται, το λιγότερο, ακόμη μία διατύπωση (την αντίθετη της): "όσο η κοινωνική συνοχή είναι ισχυρότερη, τόσο τα ποσοστά αυτοκτονίας είναι υψηλότερα".

Η επαλήθευση της δεύτερης αυτής εκδοχής, οδηγεί αναπόφευκτα στην ακύρωση (μερική ή ολική) της πρώτης υπόθεσης. Στο συγκεκριμένο παράδειγμα, (αυτοκτονία) οφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι δυνάμεθα να έχουμε ακόμη μια περίπτωση ("αλτρουιστική αυτοκτονία"). Εάν ένας ακραίος ατομικισμός οδηγεί στην αυτοκτονία, και η αντίθετη κατάσταση συχνά παράγει το ίδιο αποτέλεσμα:

όταν ένα άτομο είναι απομονωμένο από την κοινωνία, αυτοκτονεί εύκολα, αλλά, εξ' ίσου εύκολα το πράττει, όταν είναι έντονα ενσωματωμένο σ' αυτήν (βλέπε χαρακίρι).

Η δυνατότητα ελέγχου της εγκυρότητας των υποθέσεων (7)

Η δεύτερη αυτή βασική προϋπόθεση επιτρέπει να κατανοήσουμε καλύτερα (και το παράδειγμα που δώσαμε μας βοηθά να το καταλάβουμε) το κριτήριο επαλήθευσης μιας υπόθεσης που θέτει ο *Popper*, δηλαδή: μια υπόθεση δύναται να θεωρηθεί (προσωρινά) ως "αληθής" όσο όλες οι αντίθετες εκδοχές της είναι "ψευδείς" (παρόλα αυτά διατηρούμε τις επιφυλάξεις μας όσον αφορά την δυνατότητα πλήρους αποδοχής και εφαρμογής της πρότασής του αυτής, εξ' αιτίας των ιδιαιτεροτήτων των κοινωνικών επιστημών).

Σκέψεις & Παρατηρήσεις (1)

Κλείνοντας το κεφάλαιο αυτό που αναφέρεται στη δόμηση του μοντέλου ανάλυσης, οφείλουμε να εκθέσουμε παράλληλα και ορισμένες σκέψεις και παρατηρήσεις, κοινές στο σύνολο των ερευνητών στις κοινωνικές επιστήμες που σχετικοποιούν κατά κάποιο τρόπο τα προαναφερθέντα.

Η κοινωνική πραγματικότητα είναι πολυσύνθετη και πολυδιάστατη. Οι διαθέσιμες μέθοδοι έρευνας (και οι τεχνικές), που στοχεύουν στην γνωστική προσπέλασή της, είναι σχετικά άκαμπτες και χονδροειδείς.

Η προσπέλαση αυτή είναι ατελής, μερική και επιτυγχάνεται προοδευτικά με διαδοχικά βήματα που επανεξετάζονται συνεχώς: καμιά υπόθεση δεν αποδεικνύεται ποτέ ως απόλυτα αληθής.

Οι υποθέσεις είναι φτιαγμένες για να αναιρούνται (μερικά ή συνολικά) και να αντικαθίστανται από νέες, πλέον "εκλεπτυσμένες", "ακριβείς", "διεισδυτικές, που βρίσκονται σε μεγαλύτερη αντιστοιχία με τα αποτελέσματα των παρατηρήσεων, (παρατηρήσεων που διαρκώς εμπλουτίζονται και τείνουν να είναι πλέον ακριβείς, στον βαθμό που οι μέθοδοι παρατήρησης και ανάλυσης τελειοποιούνται επίσης).

Σκέψεις & Παρατηρήσεις (2)

Επομένως, είναι αυταπάτη, να πιστεύει ο ερευνητής ότι θα αποδείξει απόλυτα το αληθές των υποθέσεων του, και ακόμη περισσότερο, σημαντικό λάθος να προσπαθεί, πάση θυσία, να αποδείξει την "αντικειμενικότητά" τους, με προκρούστριες διαδικασίες.

Το αποκαλούμενο "ερευνητικό πνεύμα" (η πεμπτουσία της έρευνας) χαρακτηρίζεται από την αδιάκοπη επανεξέταση των προσωρινών επιστημονικών κεκτημένων και από την αδιάκοπη μέριμνα να αυτό-επιβάλλει μεθοδολογικούς κανόνες που υποχρεώνουν η επανεξέταση αυτή να πραγματώνεται σε κάθε φάση της ερευνητικής διαδικασίας..

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Τέλος Ενότητας

